

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Природничо-географічний факультет

Кафедра загальної та регіональної географії

Хоменко Тетяна Олександрівна

**ГЕОГРАФІЯ ЛУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ПРИРОДА, НАСЕЛЕННЯ, ГОСПОДАРСТВО**

Спеціальність 014 Середня освіта (Географія)

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ А. О. Корнус

кандидат географічних наук, доцент

«__» _____ 2021 року

Виконавець:

_____ Т. О. Хоменко

«__» _____ 2021 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ	7
1.1. Географічне положення.....	7
1.2. Тектоніко-геологічна будова та корисні копалини	9
1.3. Рельєф району.....	15
1.4. Кліматичні умови	18
1.5. Внутрішні води.....	25
1.6. Ґрунтово-рослинний покрив і тваринний світ	32
1.6.1. Ґрунтовий покрив.....	32
1.6.2. Рослинний світ	40
1.6.3. Тваринний світ	46
1.7. Природні комплекси Лубенського району та їх охорона	51
РОЗДІЛ 2. НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ЛУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ ...	57
2.1. Загальна чисельність, густина та національний склад населення.....	57
2.2. Природний рух населення.....	59
2.3. Статеві-вікова структура населення.....	64
2.4. Трудові ресурси і міграція	66
РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСТВО ЛУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ	70
3.1. Промисловість	70
3.2. Сільське господарство	76
3.3. Сфера послуг	78
3.4 Основні напрями розвитку сфери обслуговування лубенського району полтавської області за результатами соціологічного опитування населення	79
РОЗДІЛ 4. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	86
4.1. Розробка фрагментів уроків з використанням матеріалів кваліфікаційної роботи	86

4.2. Позакласна робота з учнями	91
ВИСНОВКИ.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	96
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується впровадженням значної кількості реформ. Адміністративно-територіальна реформа, або децентралізація не є винятком. Вона розпочалася у 2014 році й у 2020 році завершилася ліквідацією більшості адміністративних районів та утворенням нових. Нові райони являють собою об'єднання певної кількості ліквідованих районів з адміністративним центром – найбільшим містом. Унаслідок цієї реформи був створений Лубенський район. Він, як і інші, об'єднав раніше окремі регіони, тому дослідження його як цілісної території й адміністративної одиниці є актуальним на даний час.

Мета роботи полягає у дослідженні території Лубенського району як інтегральної території, з'ясуванні особливостей природних умов, аналізі демографічної ситуації та вивченні господарства, показі можливостей використання кваліфікаційної роботи у шкільному курсі географії.

Для досягнення поставленої мети було складено наступні завдання:

- дати загальну характеристику природних умов Лубенського району;
- проаналізувати демографічні та міграційні процеси у ньому;
- охарактеризувати структуру господарського комплексу району;
- підготувати рекомендації щодо використання матеріалів роботи на уроках географії;
- розробити необхідні картографічні матеріали.

Об'єкт дослідження – територія Лубенського району.

Предмет дослідження – особливості природних умов, розміщення населення і господарства Лубенського району.

Методи дослідження – при написанні роботи були використані загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення), географічні (картографічний, порівняльно-географічний), соціологічні

(анкетування), міждисциплінарні (математичні, статистичні) та інші методи наукового дослідження.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна полягає у тому, що отримало подальший розвиток географо-краєзнавче дослідження території Лубенського району Полтавської області; встановлено територіальні особливості природи, населення та господарства Лубенського району; обґрунтовано можливості використання кваліфікаційної роботи у географічній освіті.

Практичне значення. Матеріали кваліфікаційної роботи мають інтерес для студентів-географів, вчителів географії, а також учнів. Результати можуть бути використані при вивченні курсу географії в 6-11 класах закладів загальної освіти, керівниками гуртків еколого-натуралістичного та дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти, викладачами закладів вищої освіти. Кваліфікаційна робота має широке практичне застосування на уроках географії, зокрема при вивченні курсу географії в 6 класі «Загальна географія» (Вступ. Дослідження спостереження за змінами у природі, Розділ III. «Географічні оболонки», Розділ IV. «Земля планета людей»). 7 клас. «Географія материків та океанів» (Розділ IV «Материки Північної півкулі»). 8 клас «Україна у світі: природа, населення» (Розділ II. «Природні умови та ресурси України», Розділ IV. «Господарство України»). 9 клас. Україна та світове господарство. (Розділ II «Первинний сектор господарства», III розділ «Вторинний сектор господарства»). Курс географії в 11 класі «Географічний простір Землі», дозволяє використовувати окремі положення кваліфікаційної роботи.

Також результати можуть використовуватися у ЗВО при підготовці студентів за спеціальністю 014 Середня освіта (Географія) та 106 Географія у СумДПУ імені А.С.Макаренка. Зокрема при вивченні курсів: «Метеорологія та кліматологія», «Геологія», «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства», «Економічна та соціальна географія України», «Фізична географія України».

Апробація результатів та публікації. Апробація окремих положень кваліфікаційної роботи відбулася в рамках наукових конференцій: ІХ Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми дослідження довкілля (25-27 травня 2021 р., м. Суми) і «Шості Сумські географічні читання», (м. Суми 15-17 жовтня 2021 року. За результатами дослідження опубліковано дві статті у матеріалах названих вище конференцій.

Структура роботи зумовлена особливостями мети та завдань наукового дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків

РОЗДІЛ 1. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ

1.1. Географічне положення

Лубенський – один із районів Полтавської області, яка розташована у центральній частині України і має площу 28 750 км², тобто 4,76% від загальної площі країни. Донедавна область поділялася на 28 адміністративних районів (рис. 1).

Рис. 1. Географічне положення Лубенського району до липня 2020 року

Сьогодні до складу Полтавського регіону входить чотири райони, одним із яких є Лубенський. Він розташований на заході області (рис. 2) та межує із Миргородським і Кременчуцьким районами, а також Черкаською, Київською та Чернігівською областями і займає територію площею 5 472,7 км² (19,1% від площі області).

Район знаходиться між 49°36'46" і 50°25'47" північної широти та між 32°05'12" і 33°34'51" східної довготи. Через територію Лубенського району проходить автошлях міжнародного значення М 03 (Київ-Харків-Довжанський).

Лубенський район утворився під час адміністративно-територіальної реформи в Україні 19 липня 2020 року. У складі району знаходяться 4 міські територіальні громади: Лубенська, Хорольська, Пирятинська, Гребінківська, та 3 селищні – Оржицька, Новооржицька, Чорнухинська. Адміністративним центром є місто Лубни. Лубенський район – це території раніше ліквідованих Лубенського (окрім Новооріхівської сільської ради), Хорольського, Пирятинського, Гребінківського, Оржицького та Чорнухинського районів (рис. 2).

Рис. 2. Географічне положення Лубенського району з липня 2020 року

Згідно схеми фізико-географічного районування Лубенський регіон розташований у Східно-Європейській рівнинній країні, у лісостеповій зоні, а саме в області Придніпровської терасової низовини Лівобережно-Дніпровської провінції [47]. Клімат на всій території району помірно-континентальний. Переважають чорноземи глибокі легкого механічного складу. На території району протікає 38 річок, всі вони належать до басейну річки Дніпро, серед них найбільшими є Хорол, Сула, Удай, Оржиця, Сліпорід. Також наявні 11 водосховищ місцевого значення.

1.2. Тектоніко-геологічна будова та корисні копалини

У тектонічному відношенні Лубенський район повністю знаходиться у межах Східноєвропейської докембрійської платформи, чим визначається

рівнинний характер рельєфу. У свою чергу територія належить до двох геоструктурних районів: Українського кристалічного щита (УКЩ) і його північно-східних схилів та центральної частини Дніпровсько-Донецької западини (ДДЗ) [34]. Глибина залягання кристалічних порід на схилах Українського щита збільшується у північно-східному напрямку.

Корінні породи представлені кварцово-глауконітовими пісками та прошарками глин палеогеново-неогенового віку (рис. 3). Палеогенові відклади у Лубенському районі розпочинаються горизонтом Київської свити (P_2kv), що відповідає верхньому еоцену. Київська свита представлена блакитним мергелем та алевритами потужністю 40 метрів і покривають дуже тонку смугу на південному заході району. Олігоценові відклади виділяються у складі двох свит – Харківської (P_3hr) та Берекської (P_3br). Породи Харківської свити є найбільш поширеними на території і мають різноманітним склад: кварцово-глауконітові піски поширені на південно-східній частині території, їх потужність 60 метрів, пісковики, алевроліти, піски – на заході і північному заході, 149 метрів, та глауконітові піски й алеврити, які вкривають південну та південно-західну частину, із потужністю відкладів 54 метри. Породи Харківської свити перекриваються Берекськими відкладами пісків, глин, алевритів та бурого вугілля, вони тягнуться смугами з півночі до центру потужністю 65 метрів.

Рис. 3. Корінні відклади Лубенського району

Неогенові відклади представлені нижньопліоценовими світами Новохарківською (N₂nh), із пісками та глинами, і Бурлуцькою (N₂bl), із пісками та суглинками, товщами, їх потужність – 23 і 17 метри відповідно. Породи цих товщ розповсюджені у центральній частині району. Також на півдні територію дослідження вкривають відклади верхнього пліоцену (N₂), що являють собою піски з прошарками глин (32 метри). У центральній

частині незначну площу із потужністю 32 метри займають глини зеленувато-сірі, кварцові піски, дрібнозернисті з лінзами піщанистої глини (N₂?) [21].

Корінні породи перекриті четвертинними відкладами. З-поміж яких найбільшого поширення набули льодовикові та водно-льодовикові (валунні суглинки, супіски, піски з уламками кристалічних порід) перекриті еолово-делювіальними й елювіальними лесовими відкладами. У долинах дрібних річок по всій території переважають сучасні алювіальні відклади (піски, мули), також поширені болотні (суглинки, мули, торф) і водно-льодовикові (піски, суглинки з лінзами пісків і галькою) у північній частині району. Велику різноманітність відкладів мають найбільші річки району – Сула, Хорол, Удай. Вони представлені комплексом порід від нижньоантропогенових до сучасних:

нижньоантропогенові:

- еолово-делювіальні й озерні відклади нерозчленованого комплексу біловезького та окського горизонту;

середньоантропогенові :

- водно-льодовикові підморенні відклади представлені пісками, суглинками з лінзами піску і гальки;
- льодовикові (морена) відклади – суглинки валунні, піски з валунами;
- озерно-льодовикові надморенні відклади – суглинки, місцями з прошарками і лінзами піску, з гравієм і галькою;
- одинцовсько-московський горизонти з алювіальними відкладами III надзаплавної тераси (піски, супіски, суглинки);

верхньоантропогенові:

- микулинсько-калінівський горизонти з алювіальними і алювіально-озерними відкладами II надзаплавної тераси (піски, суглинки, супіски);
- мологосексінсько-осташківський горизонти з алювіальними відкладами I надзаплавної тераси (піски, супіски);

- сучасні відклади представлені алювіальними (піски, мули) та болотними (торф, мули).

Корисними копалинами району є досить різноманітними, але найпоширенішими, що зустрічаються по всій території району, є торф, цегельна сировина, піски будівельні. У східній частині знаходяться поклади нафти та природного газу (рис. 4), які є галуззю спеціалізації добувної промисловості Сумської області.

У Лубенському районі близько 100 розвіданих родовищ торфу в долинах річок Оржиця, Удай, Сула, Хорол, Сліпорід. Найбільшими серед них є Оржицьке, Удайське, Хорольське. Видобуток торфу за останні роки практично зупинено. Копалину в основному використовують як органічне добриво. Полтавщина займає шосте місце за покладами торфу.

Рис. 4. Найбільші родовища нафти та природного газу у Полтавській області

У районі сіл Тишки і Жадани виявлене велике Сула-Удайське родовище бурого вугілля, з невеликою глибиною залягання пластів, підготовка до розробки якого велася у 1980-х роках, та все-таки пізніше була припинена. Запаси вугілля на родовищі оцінюються у 800-900 млн. тон [50].

Біля села Висачки знаходиться єдиний у Полтавській області вихід на поверхню палеозойських порід – девонські діабазы, які були винесені з глибин Солоницівським і Висачківським соляними діапiрами (рис. 5).

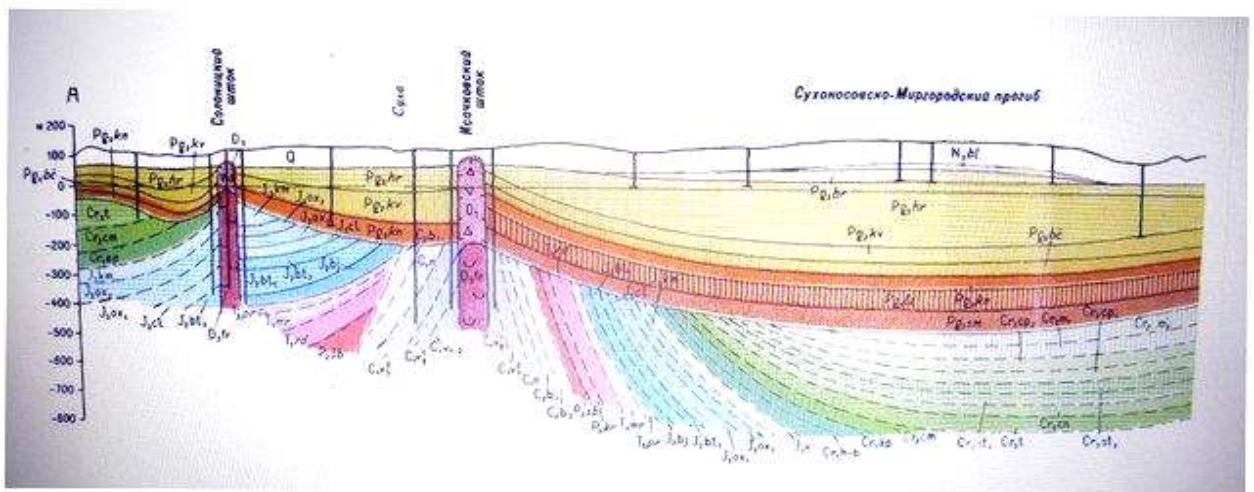

Рис. 5. Геологічний профіль через Висачківський соляний купол [33]

Видобуток діабазів проводився кар'єрним способом, а самі діабазы використовувалися для потреб дорожнього будівництва. Висачківський горб (соляний купол) – це відома геологічна пам'ятка природи. Сьогодні на місці колишнього кар'єра – озеро (рис. 6).

Виявлена на території району Хорольська магнітна аномалія, яка може свідчити про існування залізних руд, що знаходиться під потужним осадовим чохлам північно-східного схилу УкЩ. У найближчий час питання про її освоєння не стоїть [9].

Запаси пісків різної якості поширені майже по всій території району, найбільшим піщаним кар'єром є Засульський. Кварцові піски виявлені у південно-східній частині району. Поклади гончарних глин розміщені біля

міста Лубни. Також у регіоні поширені антропогенові лесоподібні суглинків, які використовують для виробництва цегли. Поклади суглинків зустрічаються по всій території району. Трапляються гіпс, мергель та діабазити – на північному сході. Джерела мінеральних вод також присутні на території.

Рис. 6. Висачківський купол та озеро в колишньому діабазовому кар'єрі

Висачківська структура належить до так званого гіалотектонічно збільшеного типу верхньофранської соленосної формації (сіль піднімає та підриває породи, які залягають вище, що зумовлює утворення крупних солянокупольних структур).

1.3. Рельєф району

Територія району розташована на Полтавській рівнині, прорізаний долинами річок Сула, Удай, Хорол, яка в свою чергу є частиною Придніпровської низовини. Поверхня району являє собою слабохвилясту

некруто похилу до Дніпра рівнину. За характером рельєфу лівобережну частину Полтавської області поділяють на три частини: північно-східну, центральну, південно-західну. Лубенський район переважно знаходиться у південно-західній частині, яка є найнижчою і малорозчленованою, та у центральній – більш розчленованій річковими долинами, ярами, балками [34]. Абсолютні висоти місцевості збільшуються у напрямку на північний схід. Територію району по середнім абсолютним висотам можна розділити на дві частини по лінії Хорол-Лубни-Пирятин: північніше позначки сягають 150-160 м, південніше – 110-120 м. Згідно геоморфологічного районування територія району розташована у межах Придніпровської області пластово-аккумулятивних рівнин в межах Полтавської і Придніпровської пластово-аккумулятивних рівнини на палеогенових і неогенових відкладах [16].

Морфоскульптури району. Територія Лубенського району характеризується достатньою різноманітністю різних типів морфоскульптур. Вони включають значне число дрібних форм рельєфу (річкові долини, балки, яри, зсуви, степові блюдця та ін.). Ці форми рельєфу об'єднуються у групи, сформовані під дією того або іншого головного екзогенного фактору, у так звані генетичні типи рельєфу.

Найпоширенішим типом рельєфу є ерозійний – вироблений талими водами льодовиків антропогенового періоду, річками і тимчасовими водотоками. Також до числа провідних морфоскульптур відносяться гравітаційні і суфозійні. Розвиткові ерозії сприяють м'якість порід, які легко розмиваються, наявність достатньої кількості атмосферних опадів, а також негативні антропогенові фактори – високий рівень розораності і освоєності.

Річковим долинам належить провідна роль у формуванні рельєфу району. Вони здебільшого широкі, асиметричні, й мають високий і крутий правий берег та пологий лівий. Найбільша глибина урізу річкових долин спостерігається на півночі району, у напрямку на південь вона зменшується. Балки зустрічаються по всій території району, діючих ярів значно менше і більш поширені вони у північній частині. Частіше яри та балки існують не

поодинокі, а поєднуються в яружно-балочні системи деревовидної форми. Найбільша густота цих форм рельєфу спостерігається на ділянках високих правих берегів річок.

Рельєф району піддався впливу льодовика. Найбільшим зледенінням на Україні, і відповідно на Лубенщині, було Дніпровське (290-250 тис. р. тому). Язик льодовика наступав із півночі по долині Дніпра. Просуваючись на південь він підгачував річки, що призвело до утворення прохідних або «мертвих» долин. Такі долини створювали також талі води, які витікали із-під краю льодовика. Внаслідок підпору ним нижніх частин русел, відбувалося формування прильодовикових озер. В.В. Докучаєв відзначав, що деякі малі річки своїм розміром не відповідають розміру своїх долин [12]. Отже, можна сказати, що водно-льодовикова ерозія зумовила формування не тільки безводних «мертвих» долин, але й долин малих річок, які успадкували водно-льодовикові долини.

Рухаючись, льодовик виорював податливі породи, створюючи екзараційні депресії, виражені у сучасному рельєфі. Наприклад, до великої екзараційної депресії належить басейн річки Оржиці.

До гравітаційних форм рельєфу району належать зсуви та крипогенез – повільне сповзання частинок ґрунту на пологих схилах. Зсуви переважно приурочені до крутих берегів річок. Наявні також циркоподібні зсуви, які поширені на більш крутих і високих схилах.

На рівнинних ділянках давніх терас та вододілах зустрічаються суфозійні морфоскульптури – степові блюдця. Це округлі безстоківі пониження діаметром від 5 до 30 м та глибиною 1-1,5 м. Розміщуються вони нерівномірно: іноді зовсім відсутні або зустрічаються поодинокі, а місцями розміщуються групами. Під час танення снігу і злив степові блюдця заповнюються водою і часто перетворюються на тимчасові озера, більші за розміром нерідко зберігають постійно вологу, можуть бути заболоченими.

У межах Лубенського району в рельєфі подекуди трапляються локальні тектонічні підняття порід. Це – наслідок так званої соляно-купольної

тектоніки. Унаслідок збільшення тиску девонські та ранньопермські соляні товщі піднялися до поверхні, пронизуючи породи, які їх покривали. Прикладом такої дії є Висачівський горб, що розташований за 15 км на північний схід від Лубен, висотою 54 м. Соляний купол у цьому місці піднявся із глибини 4-5 км та виніс на поверхню уламки діабазу, гіпсу, вапняку. Кам'яна сіль тут виявлена на глибині від 40 до 315 м [34]. Скелі діабазу були оброблені льодовиком і мають форму баранячих лобів. У районах поширення соляних структур утворився карст у результаті розчинення і виносу солі.

До найпоширеніших форм рельєфу антропогенового походження відносяться кургани (могили), кар'єри по видобуванню будматеріалів, котловини ставків та водосховищ, насипи для залізничних та автомобільних доріг та ін.

1.4. Кліматичні умови

Територія Лубенського району розташована у помірному кліматичному поясі і має помірно-континентальний тип клімату. Згідно кліматичного районування район знаходиться у північній атлантико-континентальній області, Західному районі Лісостепової зони, а по агрокліматичному районуванню – належить до недостатньо вологої, теплої зони. Загалом, кліматичні умови території сприятливі для людей та ведення сільського господарства.

Сонячна радіація. Одним із головних кліматотвірних чинників, який зумовлений географічною широтою місцевості та формує її термічний режим, є сонячна радіація. Вона визначає радіаційний режим території, який характеризується значеннями річних величин прямої, розсіяної, сумарної радіації та радіаційного балансу й альбедо.

Кількість сумарної радіації (сума прямої і розсіяної) залежить від кута падіння сонячних променів, тривалості дня, хмарності та прозорості атмосфери. Переважну частину сонячної енергії територія району отримує у теплий період року – друга половини весни та літні місці, але максимум припадає на липень, мінімум – на грудень. Річний середній показник сумарної радіації становить 4100 МДж/м² [28]. На території району в середньому за рік буває 120-130 похмурих, на крайньому південному сході до 140 днів (тобто 35% днів) [27]. Загальна кількість годин сонячного сяйва зростає з півночі на південь району від 1930 до 2200 год.

Земною поверхнею поглинається лише певна частина сонячної радіації, частина її відбивається. Різниця між засвоєною і витраченою радіацією складає радіаційний баланс, який в середньому за рік є додатнім (взимку – від’ємним) і становить 1700 МДж/м². Для Лубенського району середньорічний показник альбедо (відбивна здатність) становить 23%.

Термічний режим. За результатами спостережень 2005-2020 рр. середня річна температура повітря в межах району становить 9,4°C. (Дані показники температур взяті з метеостанції м. Лубни) [1]. Найхолодніший місяць – січень із середньомісячною температурою -4,4°C (табл. 1). Найнижчі показники температури повітря настають із надходженням сюди арктичного повітря. Абсолютний мінімум температур на території району -26,8°C (21.01.2006 р.).

Таблиця 1

Термічний режим території Лубенського району (за результатами спостережень 2005-2020 рр.)

Місяці												Середня за рік
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Середньомісячні температури повітря												
-4,4	-3,3	2,2	10,1	16,5	20,3	21,7	21,1	15,4	8,7	3	-1,1	9,4
Максимальні температури повітря												
7,9	11,4	21,7	29,6	34	34	35,6	38,7	34,6	24,1	18,8	13,7	25,3
Мінімальні температури повітря												
-26,8	-26,6	-15,9	-6	0	5	9,4	7,4	0,6	-6,1	-13	-21,7	-11,5

Найтепліший місяць року – липень. Середня температура липня 21,7°C. Аналізуючи таблицю 1 бачимо, що як у теплу, так і в холодну пору температура повітря може мати велику амплітуду. Абсолютний максимум повітря в районі за даний період спостерігався 08.08.2010 і сягав 38,7°C. Влітку значні похолодання більш рідкісні, ніж взимку потепління, адже відлиги (підвищення температури до позитивних позначок, не рідко до 5° і більше) досить часті й різні по тривалості. Зимовий максимум сягав 11,4° 25.02.2008 року.

До небезпечних метеоявищ відносяться температури повітря вище 25°C. Такі високі показники у посушливі періоди сприяють виникненню торф'яних та лісових пожеж. Особливо вони небезпечні для сільського господарства при низькій вологості та вітрах у період вегетації сільськогосподарських культур.

Однією із важливих характеристик теплового режиму території щодо вирощування різних видів сільськогосподарських культур є тривалість теплового періоду року і періоду вегетації. Прийнято вважати, що стійкий перехід середньодобової температури через 0°C у бік потепління навесні та у бік похолодання восени – це початок кліматичної весни та зими. У Лубенському районі теплий період триває із 18 березня по 20 листопада, тобто 247 днів. Вегетаційний період для більшості сільськогосподарських культур визначається як період із середніми температурами 5°C і вище, триває він близько 212 днів, у північно-східній частині – 205 діб. Для теплолюбних культур цей період обмежується переходами температур через 10°C і має тривалість 165 днів [24].

На період вегетації істотно впливають заморозки – короткочасні зниження температури повітря нижче 0°C вночі при додатній вдень. Середня дата припинення приморозків 23 квітня, їх поява восени 7 жовтня. Тривалість безморозного період становить 170 днів, на південному сході 180 [24]. Інтенсивність та ймовірність приморозків, тривалість безморозного періоду

залежить від особливостей рельєфу. У долинах річок інтенсивність заморозків на 2-6°C може бути вищою, а тривалість безморозного періоду на 25-40 днів меншою, ніж на вододілах.

Суми позитивних температур протягом періоду із середньодобовою температурою вище 0°C, 5°C, 10°C характеризують потребу рослин у теплі. Отже, маємо такі показники на території району: сума середньої добової температури вище 0°C коливається в межах 3180-3300°C, вище 5°C в межах 1950-2100°, вище 10°C в межах 2750-2850°C [24]. Такої кількості тепла достатньо для вирощування зернових, городніх, бобових, садових та інших культур, цукрового буряка.

За останні десятиліття на території району спостерігаються зміни у термічному режимі. Ці відмінності розглянемо шляхом зіставлення даних, отримані за періоди спостережень 1961-1990 рік [58] і 2005-2020 рр. (сучасний) за даними метеостанції м Лубни.

Сучасний період характеризується підвищенням середньомісячних температур повітря (рис. 7), і відповідно середньорічних. Середній річний показник за 1961-1990 рр. становив 7,9°, у 2005-2020 рр. він збільшився до 9,4°. Зима стала більш м'якою, а літо жарким. Середня температура липня і січня зросла – з 20°C до 21,7°C та з -6,5°C до -4,4°C відповідно. Такі зміни підтверджують інформацію про глобальне потепління у всьому світі.

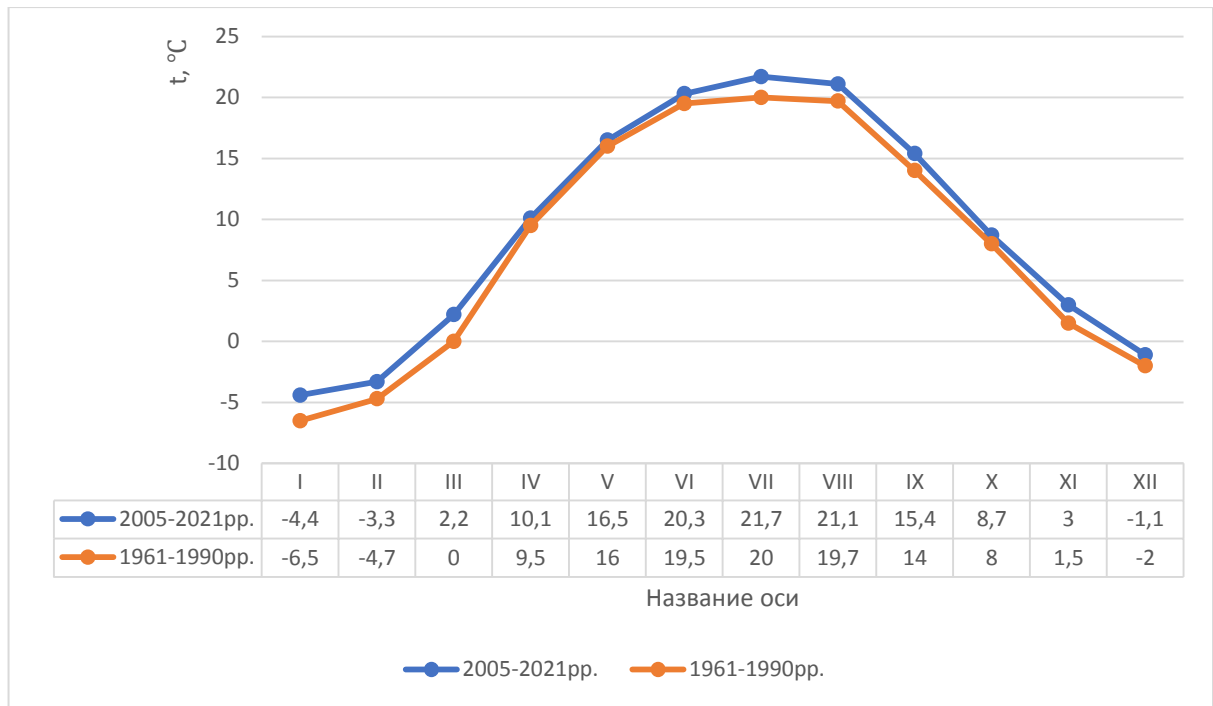

Рис. 7. Порівняння термічного режиму на метеостанції Лубни за 1961-1990 і 2005-2020 рр.

Опади. Відносна вологість повітря є важливою кліматичною та погодною характеристикою. Вона показує ступінь насичення повітря водяною парою, це дає можливість судити про можливість-неможливість опадів. Вологими дні вважаються, коли відносна вологість повітря складає 80% і більше, із показником 30% і менше – посушливі дні. Середня кількість вологих днів за рік у районі становить 110 днів, а посушливих – 22.

Однією із найважливіших особливостей клімату є кількість атмосферних опадів. На територію району їх, в основному, приносять північно-західні циклони. Середньорічна кількість становить 590 мм [1].

Від річної норми 26% опадів припадає на зиму, 29% на літо, 23% на весну й 22% на осінь. Липень і червень – найбільш дощові місяці (рис. 8). Мінімум опадів випадає у листопаді (40 мм). Середня кількість опадів у теплий (квітень-жовтень) період становить 345 мм, у холодний (листопад-березень) – 245 мм.

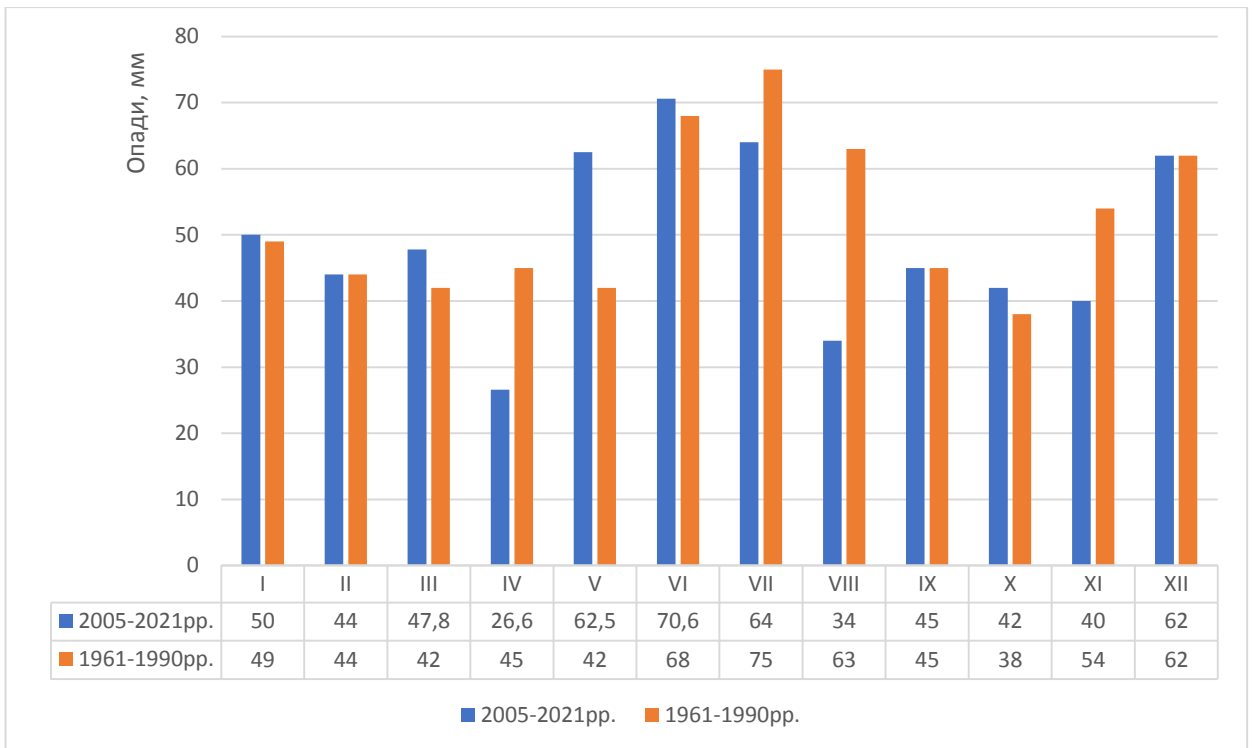

Рис. 8. Порівняння кількості опадів на метеостанції Лубни за 1961-1990 і 2005-2020 рр.

Середня потужність снігового покриву становить 20 см. Він лежить близько 95 днів. Перший сніговий покрив в більшості нестійкий. Дата його появи припадає на другу декаду листопада, а сталого – на другу половину грудня. Руйнування снігового покриву припадає на березень.

У Лубенському районі протягом року близько 15 днів із ожеледдю, 12 – із хуртовинами, 60 – із туманами, 30 – із грозами, одна з десяти із градом, 2 – із пиловими бурями [26].

У перерозподілі і кількості атмосферних опадів на території району також відбулися зміни (рис. 8). Середня річна кількість опадів зменшилась у порівнянні з 1961-1990 рр. із 627 мм до 590 мм. Мінімум у цей період припадав на жовтень, а максимум – на липень. Також значні відмінності наявні у показників серпня, на сучасному етапі вони майже удвічі зменшились. Розподіл за порами року мав такий вигляд: зима – 24,7%, весна – 20,5%, літо – 32,8%, осінь – 21,8%.

Особливості атмосферної циркуляції. Другим основним кліматотвірним чинником є циркуляція повітряних мас. Рівнинний рельєф

території Лубенського району сприяє поширенню над ним трьох типів повітряних мас: помірних, арктичних, тропічних. Переважаючими є повітряні маси помірних широт (2/3 днів за рік). Арктичні панують 1/10, тропічні – 1/5 днів за рік.

Континентальний підтип повітряних мас із суходолу Євразії панує понад 2/3 кількості днів у році. Морський підтип – повітряні маси із північної та центральної Атлантики та Середземного, Чорного, Азовського морів, панують 1/3 днів. Упродовж останніх років узимку різко зменшився вплив Сибірського максимуму (зумовлював антициклональну суху і морозну погоду) та збільшився вплив циклонів із Ісландського мінімуму та Середземноморської депресії. Наслідками є збільшення середньомісячної температури в січні, та й у більшості місяців року. Переважаючим напрямком вітру у теплий період року є західний і північно-західний. У холодний період складніша ситуація: у листопаді і грудні переважає західний та південний напрям, у січні паритетне значення мають західний, південний, східний, у лютому і березні – східний.

Зима. Для зими характерна нестійка погода через часту зміну характеру атмосферних процесів. У першій половині зими погоду зумовлює Ісландський мінімум. Погода у цей час відзначається активною циклонічною діяльністю – похмура, вітряна з частими опадами. Вторгнення арктичного повітря у панування циклонів викликає значне падіння температури, посилення вітру, хуртовини. Тепла, з опадами, відлигами, ожеледдю і туманами погода спостерігається під час тривалого надходження теплих повітряних мас із середземноморськими та чорноморськими циклонами. При цьому може повністю руйнуватися сніговий покрив. Атмосферний тиск на рівні моря – 765 мм рт. ст. [25].

Весна. Весною відбувається ослаблення циркуляційних процесів. У цей період збільшується роль радіаційного фактору та вплив підстильної поверхні. Весна також, як і зима, характеризується нестійкою погодою. Затоки холодного повітря із Арктичного максимуму і тропічного із

Азорського зумовлюють різке пониження та підвищення температури. Також спостерігаються суховії південно-східних вітрів, які приносять трансформоване над територією Центральної Азії повітря із арктичного у тропічне континентальне. У першій половині весна зберігає риси зимового періоду із температурою від 0°C до 5°C. У цей час переважає циклонічна діяльність, температура зростає повільно через те, що значна кількість тепла йде на руйнування снігового покриву. У другій половині весни при температурі повітря 5°-15°C посилюється вплив Азорського антициклону. Активно підвищується температура повітря за рахунок прогрівання земної поверхні.

Літо. Для літніх місяців головну роль кліматоутворення відіграє радіаційний фактор. На початку літа часто виникають циклони, які супроводжуються грозами та зливами. Вони утворюються внаслідок стикання місцевого прогрітого повітря та прохолодного вологого, яке вторгається із Північної Атлантики. Погода у другій половині літа в значній мірі обумовлюється впливом Азорського максимуму та місцевих антициклонів. Переважає антициклональна спекотна і суха погода. Атмосферний тиск на рівні моря – 759 мм рт. ст. [25].

Осінь. Восени починається зміна літньої циркуляції на зимову. Раніше в цей період збільшувався вплив Сибірського антициклону. Зараз зростає вплив Ісландського мінімуму, а також вторгнення холодного арктичного повітря. Вплив Азорського максимуму послаблюється. Зниження температури повітря восени відбувається повільно. У порівнянні із весною, осінній сезон більш теплий і тривалий [11].

1.5. Внутрішні води

До внутрішніх поверхневих вод відносяться річки, озера, болота, водосховища, ставки, до підземних – ґрунтові та підземні води. Головною

складовою поверхневих вод району є річки. Згідно гідрологічного районування річки Лубенщини належать до зони достатньої водності, Сульсько-Ворсклинської підобласті Лівобережно-Дніпровської області достатньої водності [17].

На території району налічується близько 38 річок (водотоків довжиною понад 10 км). Серед них чотири середні річки – Сула, Удай, Хорол, Оржиця, інші – малі, наприклад, Многа, Сліпорід, Перевід. Також є багато струмків. Майже всі річки течуть у напрямку із півночі на південь, це зумовлено нахилом поверхні території. Сучасний вигляд річкової системи сформувався у кінці льодовикової епохи [8].

Річкою I порядку, до водозбору якого належать всі річки Лубенщини, є річка Дніпро. У його межах виділяють окремі водозбори, тобто басейни II порядку, на території яких знаходяться притоки різних порядків. Такими є басейн Сули, що охоплює більшу частину району, та Псла, якому належить південно-східна частина.

Середня густота річкової мережі $0,25 \text{ км/км}^2$ [46], що дорівнює пересічному показнику по Україні. Найбільший показник має річка Хорол ($0,35 \text{ км/км}^2$), а також річки, які відносяться до басейну Псла. Найменш розвинутою річковою мережею ($0,17 \text{ км/км}^2$) як у районі, так і в усій області, є басейн річки Оржиці, що знаходиться у західній частині Пирятинської, Гребінківської та Оржицької громад. Усі річки належать до рівнинного типу, тому течія у них спокійна і ледве помітна, в середньому становить $0,1-0,3 \text{ м/с}$.

Живлення річок переважно снігове – більше 55% від загального об'єму стоку, його роль збільшується з півночі на південь. Хоча максимум опадів у районі випадає у теплий сезон, а мінімум у холодний, все ж таки максимальний стік у річок навесні. Це пояснюється тим, що літні опади, винятком є зливи, просочуються у ґрунт і випаровуються майже не даючи стоку. Випаровуванню сприяють високі температури повітря влітку. У безльодоставний період середній багаторічний показник випаровування із поверхні малих водойм становить 650 мм [40]. Понад 30% живлення річок

припадає на підземні вод. Роль цього типу живлення зростає у літній та зимовий періоди, коли відсутній або незначний стік поверхневих вод. Близько 10% річного об'єму стоку становить дощове живлення.

Сумарний стік річок включає в себе дві складові: стік річок в межах району – місцевий та стік річок, який надходить з інших районів – транзитний. Найбільші річки району починаються на території інших районів та областей, і стік, що вони звідти приносять називають транзитним. На північно-східній території району формується більша частина місцевого стоку: шар стоку сягає 75 мм/рік, середній багаторічний стік (модуль стоку) – 3,2 л/с з 1 км² [45]. Поверхневий стік – 58 мм/рік [44], підземний – 17 мм/рік [43]. На півдні та південному заході ці показники менші. Шар стоку тут становить 67 мм/рік – поверхневий і підземний стік по 52 і 15 мм/рік відповідно, модуль стоку – 2,7 л/с з 1 км². В Україні середній показник шару стоку близько 87 мм/рік. Такі відмінності пояснюються різницею у кількості опадів, висотою снігового покриву між північчю та півднем, а також зростанням випаровування. Валове зволоження території 560 мм на рік [39]. Це показник різниці опадів і поверхневого стоку.

Протягом року водоносність та рівень води у річках району відчутно змінюється. Повінь розпочинається на початку березня у зв'язку із таненням снігу. За цей час формується близько 75% річного об'єму стоку. У період літньої межени (кінець літа), коли більшість річок міліє і пересихає, живлення в більшій мірі відбується за рахунок підземних вод. Зменшення рівня ґрунтових вод через обміління річок, призводить до зменшення запасів води у водоймах (ставках тощо). Паводки внаслідок літніх і осінніх злив бувають рідко.

Близько 95 днів у році річки покриті льодом [42]. Льодостав розпочинається на півночі і завершується на південному сході, а весняний льодохід навпаки. За даними метеостанції у Лубнах середні багаторічні дати утворення льодоставу і скресання річок – 18 грудня та 21 березня.

Максимум твердого стоку припадає на весну 75%, на літо і осінь в сумі 10%. Каламутність води у річках збільшується із заходу на схід. Найменшу кількість твердих домішок у воді (каламутність) 20 г/м^3 має річка Оржиця на крайньому заході району. На сході цей показник досягає 120 г/м^3 [41].

Річка Сула – ліва притока Дніпра. Починається у Сумській області у балці південніше хутора Зелена Роща. Долина річки розміщена на лесових і піщано-глинистих антропогенових відкладах та на неогенових бурих глинах. Є однією із найбільш заболочених річок Лівобережжя. Живлення переважно снігове. Річка має трапецієподібну долину, часто асиметричну. Ширина 10-11 км, до гирла Удаю 4 км. Русло звивисте і місцями розгалужене шириною 25 м. Коефіцієнт звивистості 2,21. Похил річки 0,2 м/км. Швидкість 0,2-0,3 м/с. Заплава заболочена, має торфовища. Шар стоку у с. Снітин становить 61 мм. Головними правими притоками Сули у межах району є Удай, Сліпорід, Сулиця, Оржиця. Ліві притоки короткі і маловодні, їх мало, серед них найбільшими є Солониця, Багачка. Від Лубен до гирла – судноплавна. Багата на рибу. Є ставки та водосховища. Використовується для водопостачання.

Річка Хорол – найбільша права притока Псла. Бере початок у Роменському районі Сумської області із джерел на північ від с. Червона Слобода. У своєму геологічному минулому річка впадала у Дніпро. Одна із приток Псла під час четвертинного зледеніння перехопила Хорол, вона перерізала вододіл та мала глибшу долину. Живлення змішане (дощове і снігове), на весняний стік припадає близько 85% річного. Долина асиметрична, завширшки 10-12 км. Русло нешироке, звивисте. Коефіцієнт звивистості 2,22. Дно мулисте. Похил річки 0,3 м/км. Швидкість 0,1 м/с. Заплава заболочена, завширшки 1,5 км, зайнята чагарниками і лучною рослинністю. На території району Хорол має лише праві притоки: Рудка, Сньківка, Куртожиха. Використовується для зрошування та водопостачання.

Річка Удай – найбільша права притока Сули. Починається з болота на схід від с. Рожнівка Чернігівської області. Довжина і площа басейну в межах району – 129 км, 1520 км^2 . Живлення переважно снігове. Долина терасована,

асиметрична, шириною 2,5-3 км. Русло звивисте, ширина – 20-30 м, глибина – 0,3-1,5 м, місцями 4,5 м. Коефіцієнт звивистості 3,21. Дно мулисте, зрідка піщане. Похил – 0,2 м/км. Швидкість течії – 0,1-0,2 м/с. Заплава двобічна, в значній мірі заболочена, місцями осушена. Її ширина 400-500 м. Шар стоку – 47 мм (с. Курінька). Впадає у Сулу біля с. Березоточа (на північний схід від Лубен). Правими притоками у межах району є Перевід та Вільшанка, лівою – Многа. У водах Удаю водиться багато видів риби. Трапляються раки. Кількість риби зменшується через масове браконьєрство та забруднення води. Води річки використовують для зрошення та на водопостачання. Поширений байрачний спорт.

Річка Оржиця (разом із Гнилою Оржицею) – права притока Сули. Бере початок у Київській області між селами Стара Оржиця та Щасливе. Є однією із найчистіших і найпрозоріших рік України [4]. Довжина у межах району – 89 км. Долина коритоподібна. Ширина 3 км, глибина до 15 м. Русло слабозвивисте, на більшості ділянок відрегульоване. У деяких місцях вириті штучні річища для річки. Заплава з багатьма озерами, ширина – 600 м. Заболочена у нижній течії. Похил річки 0,34 м/км. Власне річка Оржиця починається біля околиці с. Савинці при злитті річок Чумгак та Гнила Оржиця. Довжина 29 км. У Сулу впадає біля с. Плехів. Правими притоками у районі є річка Чевельча, і відповідно Чумгак. Використовують для водопостачання, рибальства, зрошення, рекреації.

Річка Сліпорід – права притока Сули. Сліпорід повністю формує свій стік і протікає в межах району. Витік знаходиться поблизу с. Сліпорід-Іванівка, гирло – на північний схід від с. Мацківці. Довжина – 83 км, площа водозбору – 560 км². Живлення переважно снігове. Долина трапецієвидна, шириною до 2 км, а глибиною до 15 км. Русло звивисте, замулене, місцями поросле болотною рослинністю. Внаслідок планового осушення боліт станом на 2011 рік русло має ширину 3-4 м. Глибина змінюється від 0,5-1 м до 1,5-2 м. Потужність мулистих відкладів коливається від 0,8-1 м і максимум до 1,5-1,7 м [49]. Похил – 0,32 м/км. Заплава шириною 400-500м,

заболочена, на значних територіях осушена. Річка має ліві притоки В'язівець, Величків. Пропускна здатність річки знижується через замулення, заростання болотною рослинністю та обміління, в результаті має негативні наслідки. У період паводків відбувається підтоплення прилеглих територій, оскільки час їх проходження подовжується при більш високих рівнях води. На зменшення водності та обміління значний вплив мають техногенні фактори.

Річка Многа – ліва притока Удаю. Починається з боліт у Чернігівській області поблизу с. Остапівка. Гирло знаходить біля с. Крутий Берег, що на північний схід від Лубен. Русло слабозвивисте, шириною до 10 м. Похил – 2,7 м/км. Заплава завширшки до 500 м, двобічна, заболочена. Ліві притоки: Босаха, Артополот, Безіменна, права – Човнова. Береги річки – місця для відпочинку. Використовують для водопостачання [35].

Озера району за походженням поділяються на два типи: заплавні і плеса пересихаючих річок. Останні поширені у басейнах Сули і Хоролу. Основна частина живлення озер припадає на весняні повені та літні паводки. Відбувається водообмін з річками, у заплавах яких вони знаходяться. Роль підземних вод незначна. Озера району – невеликі водойми з площею водного дзеркала 0,1-1 км². Найбільша їх кількість на території Оржицької громади – близько 57 штук із загальною площею 252 га. На дні всіх озер залягає мул, основний його склад – рештки рослин. Вода прісна, використовується місцевого зрошення, а також для водопою. У зимовий період ці водойми замерзають, а в літній – заростають. Більшість озер знаходяться по долинах річок Сула, Хорол, Удай та їх приток.

Болота поширені майже у всіх долинах річок Лубенщини. Їх утворенню сприяє рівнинна територія, повільна течія річок. Найбільш заболоченими територіями є заплава Сули (у нижній течії), Хоролу, Удаю. Частка боліт становить 5-10% від площі басейну. На цих територіях зосереджені основні запаси торфу району та області. Середня потужність торф'яників 2 м. У долині р. Оржиця цей показник становить 5-7 м. За своїм походження переважають низинні болота. Вони утворюються завдяки неглибоку

заляганню підземних вод на понижених берегах річок. Живлення таких боліт відбувається підземними і поверхневими водами. Великими болотними масивами у районі є Великоселецьке, Плехове. Вони також є і одними із найбільших в області. У 2004 році в Полтавській області відбувалося масове осушування земель (37,2 тис. га), найбільше – на заплаві Сули і її приток.

Водосховища – штучні водойми, що створюють для збереження та накопичення води під час весняних повеней з метою регулювання стоку. Будують у долинах річок. На території району їх нараховується 11 штук. Загальна площа водного дзеркала – 905 га, об'єм – 24,9 млн м³.

Ставки використовуються комплексно, рідше – для сільського господарства, риборозведення, зрошення. Створюються не лише у долинах річок, а й на вододілах шляхом будівництва котлованів. Загальна їх кількість у районі становить 347 штук площею 2258 га і об'ємом 43,3 млн м³. Багато ставків потребують очищення.

Підземні води є основним джерелом господарського і питного водопостачання населених пунктів району. Залягають підземні води у вигляді водоносних горизонтів, що відрізняються своїми запасами та хімічними властивостями. Серед основних водоносних горизонтів, придатних до використання, у районі є бучацький (глибина 80-120 м). Водоносний комплекс у відкладеннях канівської та бучакської свит використовують для централізованого водопостачання більшості містечок і сіл. Вода прісна, переважно гідрокарбонатно-натрієва, м'яка, містить іони фтору. Наявна велика кількість шахтних колодязів, якими користується населення. Серед них значна частка має перевищений вміст нітратів, які потрапляють туди через надмірне внесення азотних добрив, з відходами життєдіяльності людей і тварин.

Прогнозований запас підземних вод у районі становить 876,2 тис. м³/добу, серед них затверджених лише 161,3 тис. м³/добу. Територія Чорнухинської громади має прогнозовані запаси 102,5 тис. м³/добу, через що

відноситься до найменш забезпечених підземними водами регіонів Полтавщини.

1.6. Ґрунтово-рослинний покрив і тваринний світ

Ґрунтово-рослинний покрив Лубенського району зумовлений впливом помірного континентального клімату з близьким до оптимального зволоженням, що визначило переважання тут чорноземних та опідзолених ґрунтів, які сформувалися під степовою та лісовою рослинністю.

1.6.1. Ґрунтовий покрив

Ґрунтоутворюючі породи представлені антропогеновими осадовими породами водного та вітрового походження. До перших належать алювіальні й делювіальні сучасні та давні відклади, а до других – лес. Леси є найбільш поширеною материнською породою області. По забарвленню вони схожі на глини. Відмінність їх в тому, що леси складаються із відсортованих дрібних частинок, які мають високий вміст карбонатів кальцію, вони також сприяють закріпленню органічних мас у ґрунтах. Ці чинники зумовили утворення найродючіших типів ґрунтів – чорноземів, які займають найбільшу частку у ґрунтовому покриві району (рис. 9). Також значну частку території займають опідзолені ґрунти.

Чорноземи і їх різні види переважають на території району:

- чорноземи глибокі на лесових породах, на них припадає найбільша частка ґрунтового покриву. Потужність гумусового горизонту 80-120 см, який сформувався внаслідок великого обсягу відмерлої лучно-степової рослинності та періодичного промивного режиму, що сприяв глибокому проникненню вологи [23]:

- чорноземи глибокі малогумусні (вміст гумусу 4-5%) – майже повністю займають західну частину, а також невеликими ділянками трапляються на сході;

- чорноземи глибокі малогумусні вилуговані – поширені на півночі;
- чорноземи глибокі малогумусні карбонатні – на сході;
- чорноземи глибокі залишково-солонцюваті на лесових породах, вони приурочені до заплав Хоролу, Сули, Удаю. Мають ущільнений солонцюватий горизонт у межах гумусного шару;

- реградовані чорноземи розташовані острівцями у центральній і північній частині та є найсприятливішими для вирощування озимої пшениці. Такі ґрунти у своєму розвитку проходять три стадії. Спочатку під степовою рослинністю утворюються чорноземи типові, далі внаслідок наступання лісу на степ чорноземи типові під впливом підзолистого процесу перетворюються на сірі лісові. Потім знову відбувається остепнення, а значить процес опідзолення припиняється, і розвиток ґрунтів продовжується під трав'янистою рослинністю, яка відновлює дерновий процес. Знову починає накопичуватися гумус. Такий процес називається реградацією. Потужність гумусного горизонту 65-80 см [20].

Рис. 9. Основні типи ґрунтів Лубенського району

Опідзолені ґрунти у межах району представлені ясно-сірими, сірими, темно-сірими та чорноземами. Процес опідзолення відбувається в умовах вологого помірного клімату під лісовою рослинністю. Він характеризується повним руйнуванням глинистих елементів під дією кислих органічних речовин. В елювіальному (підзолистому) горизонті відбувається залишкова акумуляція аморфного кремнезему і виніс окислів алюмінію. Тобто,

формується шаруватої структури або безструктурний освітлений горизонт, легкого механічного складу, збіднілий на мул, фізичну глину, залізо, алюміній та основи, який язиками заходить у нижній горизонт.

Опідзолені ґрунти за ступенем акумуляції гумусу та опідзолення, рівнем родючості та наявністю ознак попередніх етапів ґрунтоутворення поділяють на дві групи: сильноопідзолені і слабоопідзолені. До першої належать ясно-сірі та сірі, до другої – темно-сірі, чорноземи опідзолені [36].

Ясно-сірі опідзолені ґрунти за своїми фізико-хімічними властивостями схожі на дерново-підзолисті, а значить у них наявний інтенсивний розвиток підзолистого процесу. Формуються ці ґрунти під густими лісами із незначним трав'яним покривом. Внаслідок вимивання глинистих колоїдних частинок і вимивання їх із верхнього у нижній горизонт, ці ґрунти мають виражену диференціацію профілю. За цією характеристикою ясно-сірі ґрунти відрізняються від сірих, оскільки у них більш виявлений перерозподіл колоїдних часток і наявний потужніший підзолистий горизонт товщиною 10-15 см [30]. Ці ґрунти мають гірші фізичні властивості, ніж чорноземи, вони збіднені на поживні речовини [19]. Негативною ознакою для розвитку сільськогосподарських культур є ущільнення і замулення ґрунтів після дощів. На поверхні утворюється кірка, яка погано впливає на проростання рослин.

Сірим опідзоленим ґрунтам, як вище зазначалося, характерний послаблений прояв підзолистого процесу у порівнянні із ясно-сірими, тому в їх профілі відсутній чистий горизонт Е. Також відмінністю від останніх є наявність кращого поживного режиму (хоча вміст як загальних, так і рухомих форм калію і азоту невеликий). Вони формуються під зрідженими лісами. Вміст гумусу незначний. Реакція кисла, через що вона пригнічує процеси азотфіксації й нітрифікації.

Темно-сірі опідзолені формуються при періодичному промивному водному режимі в умовах помірно-континентального клімату під зрідженими освітленими лісами з розвиненим трав'яним покривом. Мають значну

диференціацію профілю за елювіально-делювіальним типом. У своєму розвитку проходять дві стадії: чорноземну (степову) та опідзолену (лісову). Про те що у минулому вони були чорноземами типовими свідчить підвищений вміст гумусу і наявність ходів степових землерийв, переважно ховрахів – кротовин. Виділяють такі горизонти у профілі: добре елювіований гумусний темно-сірий з присипкою кремнезему (32-37 см); горіхуватий, ущільнений гумусово-елювіальний темнувато-сірувато-бурий (25-35 см); щільний ілювіальний бурий і червонувато-бурий з великогоріхувато-призматичною структурою (50-70 см). Мають відносно високий вміст фосфору, азоту, калію. Реакція ґрунтового розчину слабокисла. Незначно насичені основами. Вміст гумусу коливається від 1,8 до 4,3%. Характеризуються високою природною родючістю, проте для її підвищення здійснюють вапнування, вносять у ґрунти органічні та мінеральні добрива.

Чорноземи опідзолені – підтип чорноземів, у профілі яких помітні ознаки як чорноземів, так і підзолистих ґрунтів. Ознаки перших проявляються так: значна і глибока гумусованість профілю, насиченість основами, склад гумусу. Серед ознак сірих лісових ґрунтів відзначають перерозподіл глинистих речовин по профілю та підвищену рухомість алюмінію й оксидів заліза. Формуються під широколистяними байрачними лісами з розвинутим трав'янистим покривом. Профіль складається із наступних горизонтів: гумусово-елювіального з грудкувато-зернистою і пилчастою структурою (35-40 см), трьох перехідних, які збагачені глиною та гумусовані до глибини 80-90 см, мають горіхувато-призматичну структуру, останнім є карбонатний, палево-бурий, що містить велику кількість прожилків і твердих карбонатних конкрецій (журавчиків), структура – призматична, починається з глибини 100-125 см. Багаті на поживні речовини, в основному на фосфор і калій. Реакція слабокисла та нейтральна. Вміст гумусу від 2,5 до 5,5%. Насичені основами. Родючі.

На заплавах річок, у днищах балок поширені лучно-чорноземні, лучні, лучно-болотні, болотні, торфово-болотні та торфовища низинні. Останні приурочені до долин Оржиці, Сули, Удаю, Хоролу.

Лучно-чорноземні ґрунти поєднують у собі ознаки чорноземів і лучних ґрунтів. Формуються в умовах атмосферного і ґрунтового зволоження під лучно-степовою рослинністю з неглибоким заляганням ґрунтових вод (2-5 м). Материнською породою переважно є лесоподібні суглинки. Більший вміст гумусу, потужніший гумусний горизонт (70-150 см і більше), оглеєні слабше у нижній частині профілю – це відмінності цих ґрунтів від чорноземів. Будова профілю включає такі горизонти: гумусний чорний горизонт зернистої структури, потужний; нижній темно-сірий гумусний горизонт грудкувато-зернистої структури із незначними сизими плямами; перехідний бурий горизонт зі слідами оглеєння у вигляді слабких іржаво-вохристих мазків; карбонатна оглеєна материнська порода. У розрізі перехід до породи і карбонатність можуть не спостерігатися до 2-2,5м. Для цих ґрунтів властиві забезпеченість поживними речовинами, сприятливі водно-фізичні параметри. Такі особливості створюють наближені умови до оптимальних для вирощування більшості сільськогосподарських культур. Вміст гумусу 4,3-5,6%, рН 6,7-7,4.

Лучні ґрунти формуються на понижених елементах рельєфу, у заплавах річок під різнотравно-осоково-злаковою лучною рослинністю при неглибокому (1-3 м) відносно постійному рівні підґрунтових вод, внаслідок чого мають оглеєння нижньої частини гумусного профілю і ґрунотвірної породи. Утворюються на суглинках та алювіальних відкладах. Їм характерний добре розвинутий гумусний профіль (25-150 см і більше). Лучні ґрунти поділяють на три типи: лучні та чорноземно-лучні, лучні та чорноземно-лучні поверхнево-солонцюваті, лучні та чорноземно-лучні глибоко-солонцюваті. На території району виділяють два останні. Профіль складається із наступних горизонтів: гумусовий сірий або темно-сірий (40-90 см) з грудкувато-зернистою структурою; верхній перехідний буро-сірого

кольору з горіхувато-грудкуватою структурою; нижній перехідний, бурий, оглеєний; материнська оглеєна порода. Лучні ґрунти на делювіальних відкладах у перехідних горизонтах мають дуже виразну оглеєність, що проявляється у вигляді вохристих плям і скупчень, рідше – рихлих залізистих конкрецій [31]. Залежно від гранулометричного складу вміст гумусу становить 3-5,3%, рН 6,7-7,4. Придатні для вирощування кормових та овочевих культур.

Болотні ґрунти – група ґрунтів, що формуються в умовах надлишкового поверхневого та ґрунтового зволоження під специфічною вологолюбною рослинністю. Реакція ґрунтового розчину 7,1. Вміст гумусу 6-10%. Класифікація цих ґрунтів досить розгалужена, то ж розглянемо тільки ті аспекти, які мають відношення до території Лубенського району.

- За болотним ґрунтоутворюючим процесом виділяють азональні ґрунти гідроморфного ряду: лучно-болотні, торфово-болотні, болотні.
- За типом боліт: верхові, низинні, перехідні.

Лучно-болотні ґрунти трапляються на заплавах річок та у днищах балок при близькому заляганні підґрунтових вод. Більша частина профілю оглеєна. Вони часто засалені. Характеризуються доброю гумусованістю, значними запасами поживних речовин, але їх не використовують для вирощування через незадовільний водоповітряний режим. Профіль має таку будову: гумусовий темно-сірий із невеликими плямами оглеєння, часто оторфований (45-75 см); перехідний глейовий сизувато-сірий з іржавими і вохристими плямами, рідше – залізо-марганцевими конкреціями, поступово переходить у материнську породу, безструктурний; ґрунотвірна оглеєна порода (алювіальні і делювіальні відклади). Використовують для пасовищ і сіножатей. Вміст гумусу 5-6%. Цей тип ґрунтів на території району представлений підтипом лучно-болотних солонцюватих.

Власне болотні ґрунти утворюються при дуже близькому заляганні підземних вод до поверхні (нижче 1 м) у надмірно зволжених більш понижених, ніж лучно-болотні, місцях (річкових заплавах, озерних

улоговинах) під трав'янисто-моховою болотною рослинністю на алювіальних відкладах важкого гранулометричного складу з великою кількістю мулу. Профіль складається із двох горизонтів: мулистого-торфового (до 25-50 см) та глейового, мокрого, замуленого, глинистого, сизого, поступово переходить у водоносний горизонт. У цих ґрунтах наявна лише оторфована дернина. Ґрунти, у яких потужність шару торфу понад 25 см називаються торфово-болотними [32].

Торфовища низинні приурочені до найбільш понижених ділянок заплави річок, озерних котловин, прадолін тощо. Утворюються внаслідок постійного надмірного зволоження і застоювання річкових і ґрунтових вод. Це зумовлює накопичення слаборозкладаних рослинних решток у вигляді органічних відкладів – торфу [57]. Рослинність представлена вільхою чорною, березою пухнастою, деякими видами осоки, очеретом, зеленими мохами. Реакція має широкий діапазон – 5-8,5. Глибина торфового горизонту 0,5-3,5 м і більше.

Використання болотних ґрунтів сільськогосподарському виробництві можливе після осушення та агроеліоративних заходів з подальшим регулюванням рівня ґрунтових вод. Після цих заходів на них можна вирощувати картоплю, овочі, коноплі, багаторічні трави та інші культури.

Головним фактором при оцінці земельних ресурсів території є якість ґрунтів. За 100-бальною шкалою середній показник якості ґрунтів становить 69 балів. В області цей показник нижчий, як і по Україні – 65 і 60 балів відповідно.

Значна частка земельних ресурсів припадає на землі сільськогосподарського призначення. Агрорландшафти (орні землі) найбільшу площу як у районі, так і в області займають у Гребінківській громаді – 78% від загальної території (по області 61,2%) [10]. Високий показник має й Оржицька громада. Така висока розораність цих регіонів пов'язана головним чином з плоским рельєфом. Найменша площа орних земель у Чорнухинській громаді, це зумовлено значною еродованістю (ерозією) земель.

1.6.2. Рослинний світ

Згідно геоботанічного районування України [за Т.Л.Андрієнко, Г.І.Білик, Є.М.Брадів, 1977 р.] загальне положення Лубенського району в даній схемі виглядає наступним чином: *Область: Європейсько-Сибірська лісостепова, Провінція: Східноєвропейська, Підпровінція: Лівобережно-Придніпровська, Округ: Бахмацько-Кременчуцький, Райони: 1) Яготинсько-Оржицький, 2) Оболонсько-Кобеляцький, Округ: Роменсько-Полтавський; Райони: 1) Прилуцько-Лохвицький, 2) Гадяцько-Миргородський*

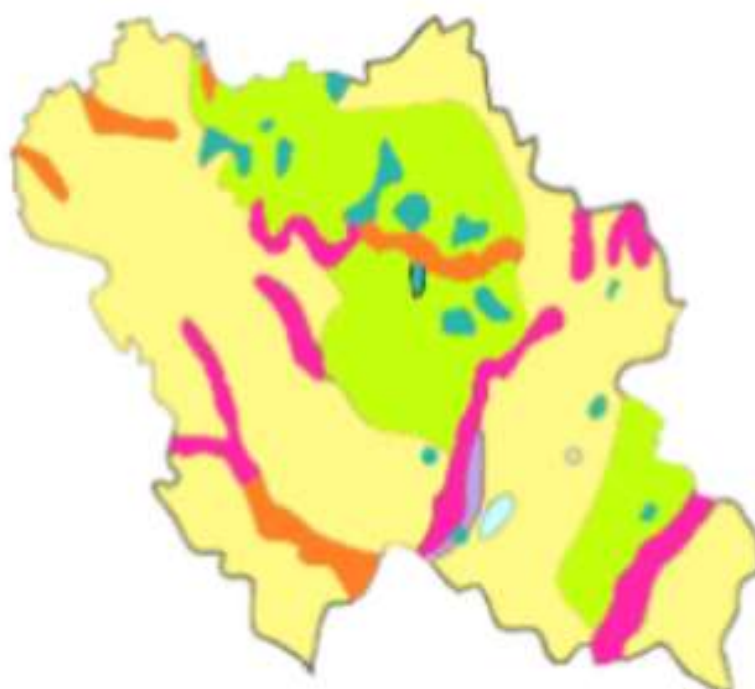
Повна назва округів характеризує панівні для них угруповання природної рослинності: Бахмацько-Кременчуцький геоботанічний округ терасових лучних степів, терасових дубово-соснових лісів, заплавних лук, евтрофних боліт та лучно-галофітної рослинності та Роменсько-Полтавський геоботанічний округ лучних степів, дубових, грабово-дубових (на заході) та дубово-соснових (на терасах річок) лісів і евтрофних боліт [6]. Такі угруповання є природними, тому потрібно враховувати антропогенний вплив, який вносить суттєві зміни у кількісний і різновидовий склад рослинності: вирубка лісів, розораність, осушування боліт, тощо. Округи, райони виділяють на основі характеру рослинного покриву.

Ліси. Лубенський район належить до малолісних (близько 5%) і лісодефіцитних територій. У давнину ліси займали близько половини сучасної площі. Найбільша активність по знищенню лісових масивів відбувалася протягом XVI-XVII століть, через яку їх площа скоротилася у 4-5 разів.

Основними типами лісів є широколистяні дубові (рис. 10) та хвойні соснові (мають дуже малі площі). Дубові ліси (діброви) поширені у північно-центральної частині регіону на опідзолених ґрунтах, материнською породою яких є лесоподібні суглинки. Супутниками дуба звичайного є граб звичайний, клен гостролистий, рідше – липа гостролиста. На весні у таких лісах розвиваються ефемероїди: проліски, пшінка, ряст, зубниця.

У прируслових частинах зустрічаються ділянки білою верби, тополі чорної, а у притерасових заболочених западинах – вільхи чорної. На вологих місцях повсюдно є осикові ліси. Також у західній частині зустрічаються ділянки за участю берези повислої.

Сосново-дубові ліси (бори і субори) мало поширені та зустрічаються на перших надзаплавних або борових терасах, переважно піщаних. У їх складі переважають штучні насадження сосни на пісках.

Маштаб: 1: 1 200 000

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ в 1 см 12 км

Основні типи рослинності

Ліси	Луки
<p> - дубові та грабово-дубові</p> <p> - сільськогосподарські угіддя на місці широколистяних лісів</p> <p style="text-align: center;">Степи</p> <p> - сільськогосподарські угіддя на місці лучних степів та остепнених луків</p>	<p> - заплавні, місцями поєднані з лісами, чагарниками, болотами та сільськогосподарськими угіддями</p> <p> - сільськогосподарські угіддя у поєднанні з лучно-солончаковою та солонцевою рослинністю терас річок</p> <p style="text-align: center;">Болота</p> <p> - низинні трав'яні</p> <p> - сільськогосподарські угіддя на місці осушених боліт</p>

Рис. 10. Основні типи рослинності Лубенського району

Чагарники у більшості випадків є залишками лісів. В основному розташовуються на схилах річкових долин і балок. Вони представлені

терновими заростями з домішками бузини чорної, кущів глоду, клену польового з домішками бур'янів.

Ліс виконує багато функцій: водоохоронні, водорегулюючі, ґрунтозахисні, кліматорегулюючі, рекреаційні (ліси навколо населених пунктів є важливими об'єктами відпочинку) та інші. Ці функції значущі як для природи, так і для людей, тому на землях району створено багато тисяч лісосмуг та інших штучних насаджень. Серед них наявні захисні протиерозійні насадження на балках і ярах, пісках і берегах водойм, полезахисні, придорожні смуги. Такі агроценози складаються переважно із посадок дуба, різних видів кленів та тополь, акації білої тощо.

Ліс виконує багато функцій: водоохоронні, водорегулюючі, ґрунтозахисні, кліматорегулюючі, рекреаційні (ліси навколо населених пунктів є важливими об'єктами відпочинку) та інші. Ці функції значущі як для природи, так і для людей, тому на землях району створено багато тисяч лісосмуг та інших штучних насаджень. Серед них наявні захисні протиерозійні насадження на балках і ярах, пісках і берегах водойм, полезахисні, придорожні смуги. Такі агроценози складаються переважно із посадок дуба, різних видів кленів та тополь, акації білої тощо.

Полезахисні лісосмуги створюються для захисту поверхні ґрунтів від вітрової і водної ерозії, оскільки в сівозмінах вони поглинають стік з прилеглих полів, для зменшення швидкості вітру результатом чого є зниження показників випаровування вологи з ґрунтів [13].

Якщо продовжувати лісонасадження на еродованих землях, збільшити зелені зони міст та селищ, більше контролювати вирубку дерев, то цілком можливо збільшити лісистість району. Також в Україні стартував екологічний проект «Зелена країна», який передбачає збільшення площі лісів по всій країні. До списку місць висадки дерев потрапили м. Лубни і м. Пирятин.

Степи ще 3 століття тому були домінуючими у рослинному покриві сучасної території Лубенщини. Найпоширенішими були характерні для

лісостепової зони лучні степи з переважанням різнотрав'я та кореневищних злаків. Вони мали розвинену дернину, великий щорічний приріст рослинної маси. Нині збереглися лише невеликі ділянки степів, у більшості на прирічкових схилах і на небагатьох крутих схилах балок. Частина цих ділянок є вторинними (післялісовими). Значного негативного впливу вони зазнають від інтенсивного випасу тварин та випалів сухої рослинності.

Досить часто лучно-стєпова рослинність поєднується з чагарниками за участю таких рослин як зіновать, терен степовий, глід, жостір проносний, вишня степова, дрік. Типовими видами багаторічних злаків у лучних степах є тонконіг бульбистий і вузьколистий, костриця валійська, куничник наземний, а серед різнотрав'я – рослини з родини бобових, губоцвітих, айстрових, розових. На весні у степах квітують ефемероїди, серед яких є види, що занесені до Червоної книги України, наприклад, шафран сітчастий, горлиця весняний, брандушка різнобарвна, сон чорніючий тощо.

Лучна рослинність займає найбільші площі серед сучасної природної рослинності району. За місцем розташування розрізняють такі види луків:

- заплавні – розташовані у долинах річок, для них характерні конюшина повзуча (біла) й лучна (червона), тонконіг вузьколистий, люцерна, пирій повзучий, куничник наземний, мітлиця біла, лисохвіст лучний, келерія Делявіня;

- низинні (болотисті) – на місцях з близьким заляганням ґрунтових вод, рослинність: тонконіг болотний, очеретянка звичайна, бекманія звичайна, лепешняк водяний, мітлиця собача і біла, осока лисяча;

- суходільні – на схилах, з переважно дощовим живленням, типовими представниками є тонконіг лучний, вузьколистий, бульбистий, костриця лучна і червона, осока рання;

- галофітні – зростають на засолених ґрунтах, покійниця розставлена, кермек, мітлиця біла, зміючка дрібноцвіта, айстра солончакова є найпоширенішими видами рослин.

Рослинність луків у порівнянні зі степовою більш вимоглива до ґрунтового зволоження. Вона представлена багаторічними трав'янистими рослинами і досить різноманітна. Багато лучних рослин мають здатність до відростання після поїдання тваринами і скошування, що є важливою біологічною особливістю. Луки інтенсивно використовують як пасовища і сіножаті, вони є цінними кормовими угіддями.

Болотна рослинність приурочена до заплав річок, переважно до їх притерасових частин. Майже всі площі відносяться до низинного типу, тобто живляться підґрунтовими водами. Болота району за характером рослинності в більшості трав'янисті – високотравні із переважанням рогозу й очерету та осокові. Рідше зустрічаються чагарникові, в основному з верби попелястої, та лісові – чорновільхові, вербові. У північній і західній частинах дуже рідко трапляються верхові сфагнові лісові болота.

Водна і прибережно-водна рослинність представлена водоростями і вищими водними рослинами, які переважно багаторічні. Вони утворюють угруповання в залежності від глибини: прибережно-водні із очерету, рогозу, стрілолиста, лепешняка, які знаходяться під періодичним впливом затоплення й оголення [37], та водні. Останні мають еколого-фізіологічні групи:

- рослини з плаваючим листям:
- прикріплені – глечики, латаття;
- вільноплаваючі – жабурник, ряска;
- рослини, що занурені у воду:
- прикріплені – рдести, які можуть бути шкідливими для водойми при значному розростанні;
- вільноплаваючі – елодея, або водяна чума, кушир;
- придонні – водяний різак.

Водні рослини служать кормом для деяких птахів, їх відмерлими рештками харчуються безхребетні, які в свою чергу є їжею риbam. Наприклад, ряска багата на протеїн і нею живляться водоплавні птахи,

більше того, її дають свиням, курям, гусям після змішування із борошном і висівками.

Вище згадувалося, що рослинний покрив району зазнає великих змін через господарську діяльність. Унаслідок багато видів зменшуються чисельно і мають обмежений ареал. Такі види рослинного світу, які перебувають під загрозою зникнення занесені до Червоною книги України. Їх на території району налічується 35 (Додаток Б).

Іншим офіційним державним документом, в якому зібрано дані про рідкісні та зникаючі види рослин, є Зелена книга України. Вона звертає увагу на охорону цілісних угруповань, а Червона книга – на окремі види. Угрупування із списку Зеленої книги на території району представлені лісовими, степовими, водними. Лісові – угруповання звичайнодубових лісів з домінуванням у травостої осоки кореневищної. В Україні лише чотири урочища з таким угрупованням і три з них на території Лубенського району: «Красногірка», «Страхівщина», «Мгарська лісова дача». Степові – угруповання формації ковили волосистої, яке охороняється у багатьох степових заказниках по всій країні. Водні угруповання представлені формаціями глечиків жовтих, латаття білого, куширу напівзануреного, лепешняку тростинового та рдесника туполистого.

1.6.3. Тваринний світ

Тваринний світ Лубенщини є досить різноманітним і чисельним. Сучасна фауна представлена переважно лісостеповими видами, а також неморальними і синантропними (живуть поряд з людиною). Типовими мешканцями Лісостепу, які утворюють ядро орнітофауни є ворона сіра, грак, зеленяк, горлиця звичайна, лелека білий, сорока, припутень, щиглик, одуд, вівсянка звичайна, коноплянка, дрімлюга, щеврик лісовий, сова вухата, сорокопути. Серед неморальних видів поширені сойка, сова сіра, повзик,

крутиголовка, кропивник, дятел звичайний, яструб великий, костогриз тощо [14].

У фауні району за останні століття відбулись зміни. Зникли деякі зональні види тварин, наприклад, тетерук, канюк степовий, полівка звичайна, бабак степовий та інші. Для окремих видів відбулася успішна акліматизація (єнотоподібний собака, лань, білий амур, ондатра) чи реакліматизація (бобер річковий, свиня дика). Здебільшого такі види використовуються як ресурси мисливської фауни.

У тваринному світі, як і в рослинному, досить часто зустрічаються рідкісні та зникаючі види. У фауні Лубенського району 52 вид занесено до Червоної книги України (Додаток В). Серед них 21 вид – комахи, 17 – ссавці, 10 – птахи, і по два представники плазунів та риби. Окрім Червоної книги України тварини району входять до переліку інших офіційних природоохоронних документів різних масштабів: Європейського червоного списку, Червоного списку МСОП, CITES, EUROBATS, до списків Бернської і Боннської конвенцій та ін. Детальна інформація про кожний вид наведена у таблиці 3.

Червоний список Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) включає в себе відомості про рослини і тварин, які перебувають під охороною в усьому світі. Види у ньому класифіковані на дев'ять категорій на основі таких ознак, як чисельність та швидкість її скорочення, площа ареалу та його розчленованість. Категорії: вимерлий (EX), вимерлий у природі (EW), на межі зникнення (CR), під загрозою вимирання (EN), вразливі (VU), близькі до загрозливого стану (NT), найменший ризик (LC), даних недостатньо (DD), недосліджений (NE).

Бернська Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (далі – БК) розділяє види, що підлягають захисту на чотири Додатки: I – види флори, що підлягають особливій охороні, II – види фауни, що підлягають особливій охороні, III – види фауни,

що підлягають охороні, IV – види над якими заборонені всі форми експлуатації (забиття, відлов тощо).

Боннська конвенція (далі – БоннК) або Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин – це міжнародна угода про збереження всіх видів мігруючих тварин повсюди на шляху їх міграції. Включає в себе два Додатки: I – мігруючі види під загрозою зникнення та ті, які потребують значної допомоги шляхом міжнародної кооперації – II. Під заступництвом даної конвенції укладені наступні додаткові угоди (згадані тільки ті, що стосуються фауни Лубенщини): угода АЕWA – про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів, EUROBATS – угода про охорону популяцій кажанів у Європі.

Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES) – міжнародний (173 держави) договір про торгівлю дикими рослинами і тваринами, який гарантує, що це не створить загрози для їх виживання. Під охороною Конвенції проти надмірної експлуатації через міжнародну торгівлю знаходиться велика кількість представників природи – види під загрозою вимирання, які зібрані у Додатках. Додаток I – види, торгівля якими спричиняє або може спричинити негативний вплив на їх існування. Додаток II – види, що на даний час не перебувають під загрозою зникнення, але якщо торгівля ними не буде суворо регулюватися – можуть опинитися під такою загрозою. Додаток III – види, які за визначенням будь-якої Сторони підлягають регулюванню в межах її юрисдикції з метою попередження чи обмеження експлуатації [29].

Фауністичний склад тісно пов'язаний із певними рослинними угрупованнями (рис. 11). У широколистяних лісах із ссавців найбільш поширені їжак звичайний, кріт звичайний, білка звичайна, миша лісова, заєць-русак, козуля європейська, свиня дика, кажани. Серед представників хижих зустрічаються вовк, лисиця, куниця лісова, борсук. Більш різноманітний світ птахів. У дібровах звичайними видами є дрозди чорний і співочий, зяблик, зозуля. На лісових галявинах та узліссі трапляється

вівсянка звичайна. У дуплах гніздяться дятли великий і середній строкатий, шпак, повзик, синиці, а також у старих деревах сова сіра і вухата. Хижаки шуліка, яструб великий теж тісно пов'язані з лісовими місцевостями. В літній період на ділянках заплавних лісів існують колонії чаплі сірої. На таких територіях, особливо, де багато стариць та озер, дуже часто зустрічаються амфібії та рептилії. Серед земноводних поширені ропуха зелена і сіра, жаба трав'яна, райка деревна. У заплавних лісах із плазунів трапляються вужі, болотна черепаха європейська, а на сухих галявинах – ящірка прудка.

На луках із ссавців можна зустріти зайця та лисицю, у вологий місцях досить часто трапляються поселення крота звичайного. Сюди виходять пастися косулі. Багато видів птахів такі, як граки, шпаки, чаплі, лелеки, які гніздяться в інших місцях, харчуються на луках починаючи від ранньої весни до пізньої осені. Полівка звичайна, мишка лучна оселяються поміж заростей лучних чагарників. Із амфібій найпоширенішим видом є жаба трав'яна, із рептилій – ящірка прудка, вуж звичайний, рідше – черепаха болотна.

Водно-болотні рослинні угруповання багаті на фауну птахів. Мешканцем боліт є лунь очеретяний. На деревах заплавних лісів колоніями гніздиться чапля сіра. На відміну від сірої, чапля руда дуже рідко осідає на деревах, як і чапля велика біла, лаштує свої колонії на великих низинних болотах в очереті або вербових чагарниках. Качки, лиска, курочка водяна гніздяться серед очеретяних і комишевих боліт. Очеретянка велика гніздиться у заростях очерету по берегах водойм. Також у такій місцевості оселяється синьошийка. Колоніями на мілководдях і заболочених берегах зводять гнізда крячок чорний і білокрилий. У глухих болотах на сухих місцях висиджує своє потомство журавель сірий.

У берегових схилах колоніями у норах оселяється ластівка берегова, там же риють нори ондатра і щур водяний. На узбережжях також мешкають норка, видра, горностай, бобер. Звичайними мешканцями є вуж звичайний та водяний, жаба озерна. У річках водяться плітка, карась, окунь, щука, сом, лящ, короп, краснопірка тощо.

Рис. 11. Тваринний світ Лубенського району

Окремі види, колишні мешканці неораних степів, пристосувалися до життя на полях. Такими є хом'яки, миші, ховрахи, жайворонки, перепел, куріпка сіра. Заєць і лисиця мешкають повсюдно на сільськогосподарських угіддях. Зрідка можна зустріти степову гадюку і тхора степового.

У населених пунктах та біля них добре прижилися пацюк сірий, миша хатня, кажани, горлиця садова, ластівки, голуб сизий, горобець хатній, грак, шпак, лелека білий, жаба ставкова, ропуха зелена.

1.7. Природні комплекси Лубенського району та їх охорона

Фізико-географічне районування (ФГР) – це поділ земної поверхні на природно-територіальні комплекси різних рангів. Для визначення положення Лубенського району в системі ФГР використані зонально-азональні ознаки. Найбільшою таксономічною одиницею є фізико-географічна країна, яку відрізняють по особливостям літолого-тектонічної будови. По відмінностях у співвідношенні тепла і вологи відокремлюють фізико-географічні зони. Провідним фактором виділення фізико-географічних провінцій (країв) є ступінь континентальності. Фізико-географічні області, як функціонально й ієрархічно підлеглі генетичні елементи провінцій, відокремлюються по особливостям геоморфологічної будови. Найменшою таксономічною регіональною одиницею районування є фізико-географічний район, який виділяється в межах областей за переважанням одного виду ландшафтів.

За даними географічного атласу Полтавської області [47], з'ясуємо місце Лубенського району у системі ФГР:

фізико-географічна *країна*: **Східноєвропейська рівнина**

фізико-географічна *зона*: **Лісостепова**

фізико-географічна *провінція*: **Лівобережно-Дніпровська**

фізико-географічна *область*: **Придніпровської терасової низовини**

фізико-географічний *район*: **Північно-лісостепової смуги**

- **Яготинсько-Гребінківський**
- **Золотонісько-Чорнобаївський**

фізико-географічний *район*: **Південно-лісостепової смуги**

- **Нижньосульський**

фізико-географічна *область*: **Полтавської підвищеної рівнини**

фізико-географічна *підобласть*: **Західно-лісостепова давньольодовикова**

фізико-географічний район: **Північно-лісостепової смуги**

- **Ічнянсько-Лохвицький**

фізико-географічний *район*: **Південно-лісостепової смуги**

- **Хорольсько-Решетилівський**

Ландшафти являють собою конкретну цілісну територію, що генетично однорідна і має однотипові природні умови, які сформувалися при взаємодії усіх компонентів природи (геологічного середовища, клімату, рельєфу, гідрологічного режиму, ґрунтів, біоти).

У наслідок високого рівня господарської освоєності території природні ландшафти (рис. 12) Лубенського району майже не збереглися. Тому більшість сучасних ландшафтів – це антропогенні ПТК, тобто такі, у яких перебіг природних процесів змінений людиною.

У структурі сучасних ландшафтів домінують агроландшафти (рис. 13). Для них характерною рисою є переважання чорноземів у ґрунтовому покриві, які придатні для вирощування більшості технічних і зернових культур. Агроландшафти утворилися через розорювання цілісних степів та перетворення їх у поля, а також пасовища, вирубку лісів, скорочення осушувальною меліорацією площ водно-болотних угідь. Територія Лубенського району, як і області в цілому, є однією із найбільш окультуреною з-поміж регіонів Лісостепу. Для підвищення продуктивності землеробства у поля щорічно вносять добрива та отрутохімікати.

Для боротьби з ерозією створюють полезахисні лісосмуги, застосовують відвальну оранку поперек схилів, обвалювання вершин ярів, контурно-меліоративне землеробство [7].

Інтенсивне сільськогосподарське освоєння території призвело до значного скорочення площ лісових ландшафтів. Сучасні лісові ландшафти являють собою поєднання штучних насаджень і докорінно змінених природних. Більше того, штучно створено понад половину лісових посаджень.

Лісогосподарські ландшафти розміщені нерівномірно по території району. Переважають вони на півночі району – Чорнухинська, Пирятинська громади. Розміщуються по долинах річок і по балках на вододілах.

Умовні позначення

Маштаб: 1: 1 200 000

ТИП ЛІСОСТЕПОВИХ ЛАНДШАФТІВ в 1 см 12 км

Вододільні лесові рівнини

- Розчленовані схили річкових долин і прилеглі до них підвищені рівнини з "нагірними" дібровами на сірих і темно-сірих лісових ґрунтах (широколистяно-лісові)
- Розчленовані підвищені рівнини у поєднанні зі свіжими дібровами на ясно-сірих, сірих і темно-сірих лісових ґрунтах та лучними степами (північно-лісостепові)
- Слаборозчленовані рівнини з лучними степами й остепненими луками на чорноземах типових малогумусних
- Плоскі знижені рівнини з лучними степами на чорноземах типових залишково-солонцюватих

Надзаплавні терасові рівнини

- а** Плоскі (а) та та слабо нахилені (б) лесові, з лучними степами
- б** на чорноземах залишково-солонцюватих і солонцюватих; в западинах - із солонцюми й солодами

ЗАПЛАВНІ ЛАНДШАФТИ

- Алювіальні низовини з луками (переважно солонцюватими), в комплексі із заплавними лісами і старичними озерами
- Алювіальні низовини з болотистими луками, в комплексі з низинними болотами й торфовищами

Рис. 12. Природні ландшафти Лубенського району

Лісогосподарські ландшафти розміщені нерівномірно по території району. Переважають вони на півночі району – Чорнухинська, Пирятинська громади. Розміщуються по долинах річок і по балках на вододілах.

Виходячи з того, що широколистяно-лісові та лучно-степові природні ландшафти у межах регіону залишилися фрагментально, з метою їх збереження та відновлення створили ландшафтні заказники. На територіях заказників діє обмеження або заборона наступних видів діяльності: розорювання земель, мисливство, викошування, забудова, лісокористування окремих видів, випасання, рибальство, видобуток корисних копалин тощо. У Лубенському районі діє 5 заказників загальнодержавного значення (рис. 13).

«Червонобережжя» – ландшафтний заповідник площею 803 га. Розташований у долині річки Удай. Включає комплекс широколистяних і мішаних та заплавних біоценозів, для якого характерний різноматний світ флори та фауни. У південній частині заказника наявна моренна гряда, що обумовила підняття берегів Удаю, на яких сформувалися сприятливі умови для розвитку лісової рослинності [22].

Дейманівський ландшафтний заказник розташований між селами Дейманівка і Шкулати. Його площа 622,7 га. Під охороною знаходиться заплавна ділянка річки Удай із озерами та болотами. Основна площа заказника зайнята осоковими та високотравними болотами з чергуванням луків. Зустрічаються справжні та галофітні луки, а також групи верб на болотах із таких видів як верба козяча, попеляста, вушката. Заказник є місцем гніздування багатьох водно-болотних та водноплавних птахів. Загалом налічується близько 100 видів судинних рослин і 242 види наземних хребетних, які зростають і проживають у заказнику. Серед птахів трапляється 175 видів. Багато представників флори та фауни є рідкісними.

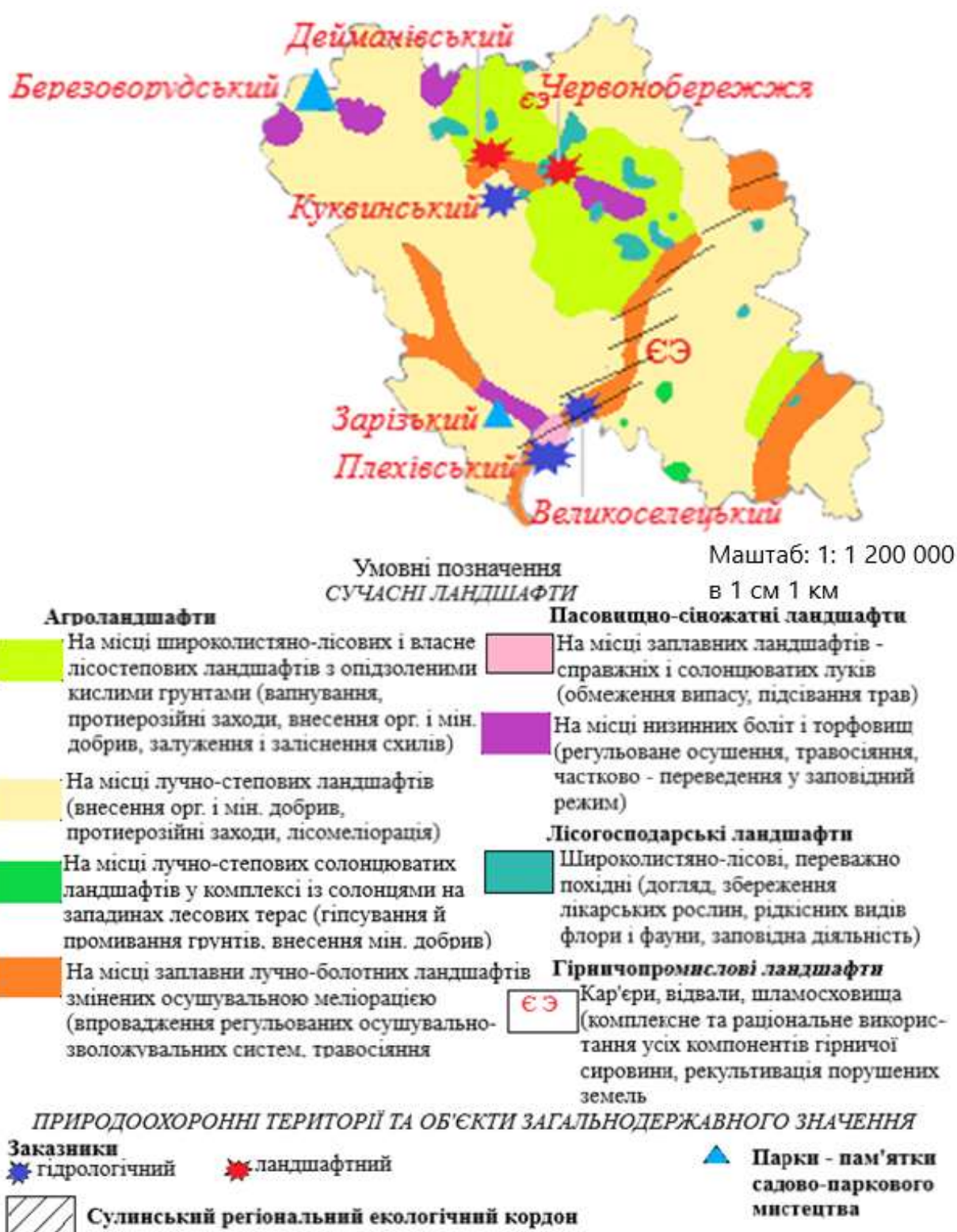

Рис. 13. Сучасні ландшафти Лубенського району

Куквинський гідрологічний заказник займає площу у 300 га біля села Повстин. Розташований у заплаві Удаю між старим і новим руслом річки. Охороняються типові для Лівобережного лісостепу болотяний і лісовий

масиви. Складається територія із заболоченої заплави (основна частина) та відновленої частини з висохлими затоками (периферія). Більшу частину площі займають зарості очерету звичайного та рогозу вузьколистого. Для берегів боліт характерне буйне різнотрав'я. Лісовий масив розташований на периферії, у якому переважає дуб. Його супутником є липа звичайна, клен звичайний. Фауна досить різноманітна. Під час сезонних міграцій у заказнику спостерігається найбільша видова різноманітність птахів, серед яких багато рідкісних.

Плехівський гідрологічний заказник розташований біля села Плехів і займає площу 500 га. Під охороною знаходиться типова заплава річки Сула та частково річки Оржиця з великою кількістю боліт, озер та луків. Фауна на більшій території представлена очеретом і рогозом, рідше – кугою озерною. Є багато лікарських та рідкісних видів. Тваринний світ включає 240 наземних хребетних видів, 185 видів птахів.

Великоселецький гідрологічний заказник має площу 1000 га і знаходиться між селами Великоселецьке і Плехів. Його територія – це болотний масив у правобережній заплаві Сули і гирлі Оржиці. Часто цей заказник називають «Великоселецьке болото», яке в свою чергу включає типовий комплекс заплавної різноманітної рослинності і специфічні засолені ділянки. На території гніздяться водоплавні птахи.

РОЗДІЛ 2. НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ЛУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ

2.1. Загальна чисельність, густота та національний склад населення

Станом на 1 січня 2021 р. кількість наявного населення у Лубенському районі становила 187 538 осіб, а постійного – 187 604 особи [64]. Серед районів Полтавської області такі показники чисельності населення є найнижчими. Кількість наявного міського населення, яке проживає у містах та селищах міського типу, становить 90 622 особи або 48% (рис. 2.1). Сільське наявне населення – 96 916 осіб (52%).

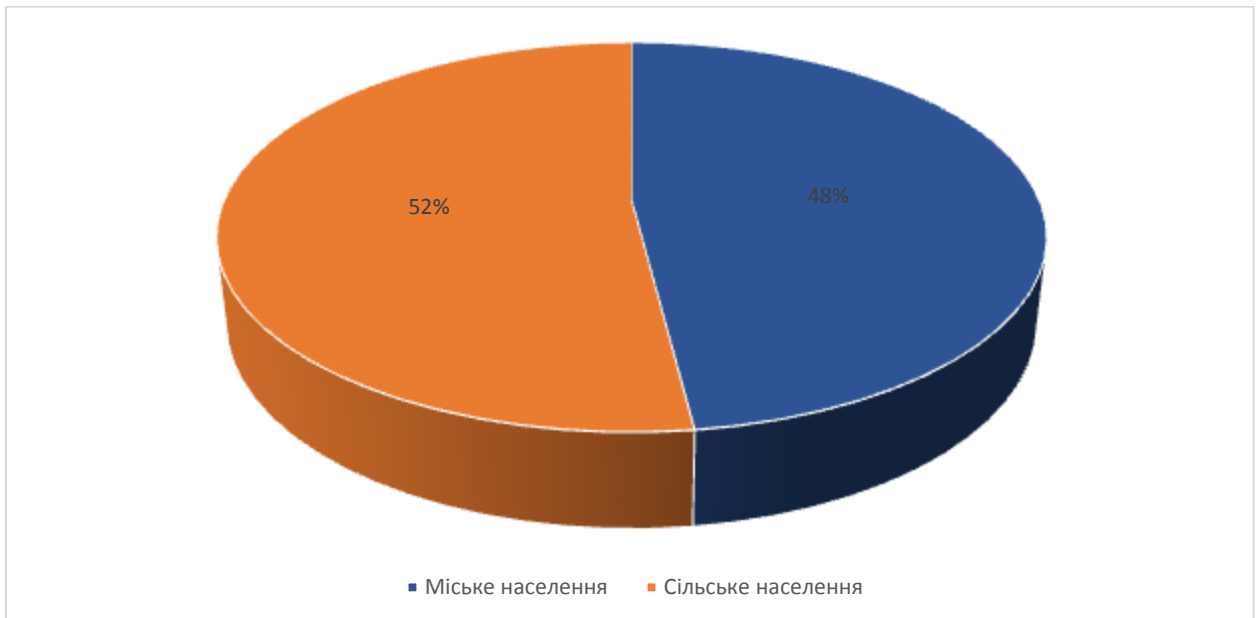

Рис. 2.1. Розселення населення Лубенського району

Аналізуючи демографічну ситуацію Лубенського району за період з 2010 по 2021 рр. спостерігаємо скорочення населення у ньому (рис. 2.2). За даний період мешканців району зменшилась на 22 272, причому чисельність сільських мешканців зменшується більш швидкими темпами, ніж міських.

Населення району розміщене нерівномірно. Найбільша його кількість населення у Лубенській ОТГ – 74 459 осіб. Тільки у місті Лубни проживає 44 595 осіб. Це місто є одним із основних господарських центрів

Полтавщини, має розвинену промисловість, медичну та побутову сфери, також у ньому знаходяться різні коледжі та училища, комунальні установи. Відповідно до таких міст завжди тяжіє населення як з метою працевлаштування та подальших перспектив, так для задоволення власних потреб. Найменшу чисельність осіб має Чорнухинська ОТГ – 9 988.

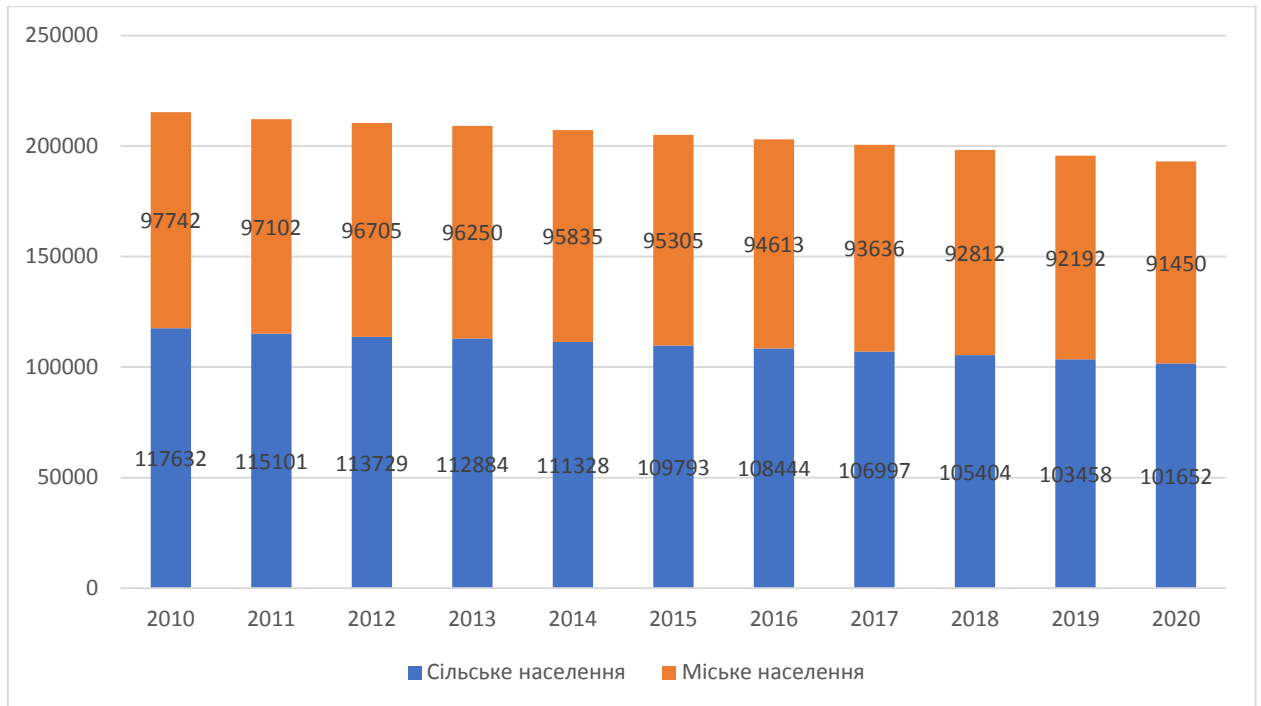

Рис. 2.2. Динаміка чисельності наявного міського та сільського населення Лубенського району [63]

Станом на 2020 рік середня густина населення становить 34 особи/км². За цим показником знову найвищу і найнижчу позицію займають Лубенська та Чорнухинська ОТГ – 70 осіб/км² та 17 осіб/км² відповідно.

Національний склад Лубенського району є відносно однорідним. Найбільш чисельною поміж наявних мешканців є корінна національність – українці (рис 2.3). За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року їх на території регіону кількість становить 231 176 осіб, або 95,6%. Росіяни є другою за величиною національною групою в національному складі району – 9 621 особа, або 3,5%. Найбільше їх у м. Лубни – 8,2%, найменше – 1,8% у Чорнухинському районі (зараз – територія Чорнухинської ОТГ). На третьому

місці за чисельністю національності знаходяться білоруси – 758 осіб (0,29%), на четвертому – молдавани із кількістю 335 осіб, або 0,15%. Іншими малочисельними національностями, на які припадає 0,46%, є вірмени, цигани, поляки, татари, євреї тощо.

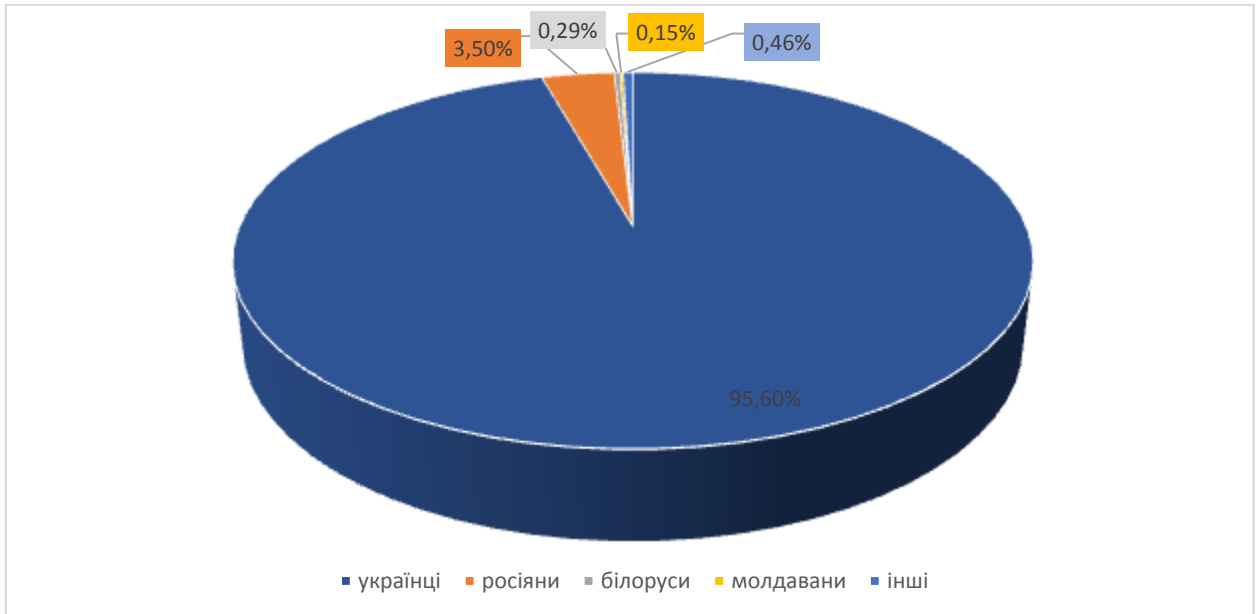

Рис. 2.3. Національний склад Лубенського району

За даними перепису 2001 року, переважна більшість населення району рідною мовою вважає мову своєї національності. Українську мову обрали 96% осіб, російську як рідну мову визначили 3,6% населення. На інші мови, які були вказані як рідні припадає 0,4%.

Найпоширенішою рідною мовою серед малочисельних національностей є українська або російську, наприклад, більшість поляків обрали українську, а білоруси, татари, євреї, вірмени – російську.

2.2. Природний рух населення

Показники народжуваності і смертності є головними показниками демографічного процесу. В свою чергу, народжуваність характеризує хід відтворення населення: процес заміщення поколінь, відтворення

працересурсного потенціалу тощо. Смертність у демографії розуміють як процес вимирання покоління і розглядають її як масовий статистичний процес, який складається з безлічі одиничних смертей, які настають в різних вікових групах і визначають у своїй сукупності порядок вимирання реального або умовного покоління [3]. Різниця між кількістю народжених і померлих називається природним приростом.

Досліджуючи демографічні показники протягом 2007-2020 рр. [18] спостерігаємо перевищення чисельності померлих над чисельністю народжених (табл. 2.1). Найбільша кількість живонароджених зафіксована у 2012 році – 2 012 осіб, найменше у 2020 – 1 059 осіб. Максимальна чисельність смертей припала на 2007 рік із показником 4 743 особи, мінімальна на 2019 – 3 699 осіб. У 2020 році на фоні дуже низького показника народжуваності відбулося певне зростання смертності.

Таблиця 2.1

**Кількість народжених і померлих у Лубенському районі протягом
2007-2020 рр.**

Рік	Кількість народжених	Кількість померлих
2007	1 848	4 743
2008	2 007	4 632
2009	2 049	4 484
2010	1 975	4 437
2011	1 971	4 069
2012	2 012	3 977
2013	1 959	4 032
2014	1 907	4 139
2015	1 832	3 969
2016	1 642	3 970
2017	1 497	3 842
2018	1 305	3 788
2019	1 168	3 699
2020	1 059	3 892

Аналізуючи народжуваність протягом 2007-2020 рр. спостерігаємо значне зменшення коефіцієнта народжуваності від 8,6‰ до 5,6‰. За даними

демографічної статистики показник народжуваності протягом 2008-2015 рр. був певною мірою стабільним, найбільшого значення досяг у 2012 році – 9,7%. Починаючи із 2016 року відбувається стрімкий спад народжуваності (рис. 2.4). Станом на 01.01. 2021 р. у Лубенському районі на 1 000 осіб припадає 5 живонароджених.

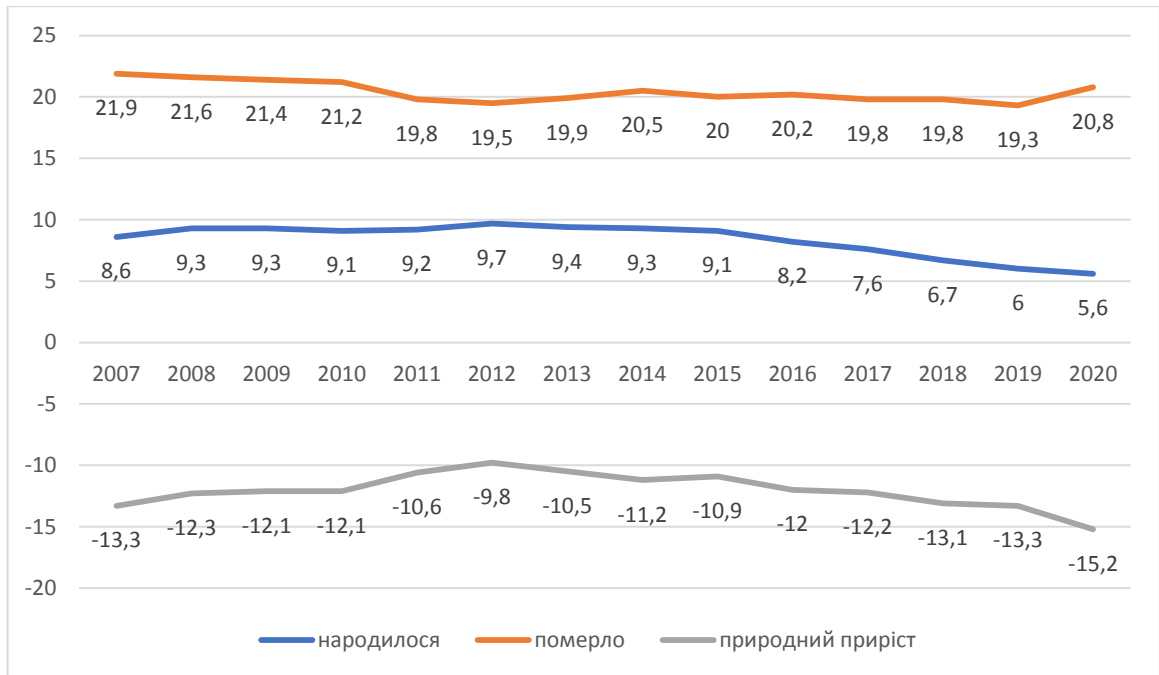

Рис. 2.4. Динаміка народжуваності, смертності і природного приросту населення Лубенського району протягом 2007-2020 рр. (на 1000 осіб)

Крім значного зменшення народжуваності, сучасна демографічна ситуація в районі характеризується збільшенням смертності. Починаючи із 2007 року, коли коефіцієнт смертності мав найвищий показник – 21,9%, до 2012 року смертність зменшилась до 19,5%. Протягом 2013-2014 рр. показник знову зріс до 20,5%. Із 2015 року спостерігається повільне зменшення коефіцієнта смертності та досягнення його мінімального значення у 2019 році – 19,3%. У 2020 р. відбувся значний стрибок показника до 20,8%. У 2021 р. на 1 000 осіб припадає 21 смерть.

Особливе місце у демографічному аналізі займає вивчення дитячої смертності, точніше – дітей у віці до 1 року. Дитяча смертність є одним із провідних показників не тільки здоров'я населення, а й рівня життя загалом.

Також вона частково відображає ефективність роботи системи охорони здоров'я. За даними ВООЗ питома вага виключно медичних проблем у формуванні здоров'я становить орієнтовно 10-12%. Проте значно більший вплив медичні аспекти збереження здоров'я мають у ранньому дитячому віці, ніж в інших вікових періодах. За статистикою саме чинники, які впливають в період вагітності та у перший рік життя дитини, зумовлюють 2/3 основ, що формують стан здоров'я у майбутньому.

У таблиці 2.2 наведена інформація щодо кількості смертності дітей у віці до 1 року та коефіцієнт, який відображає кількість померлих у віці до 1 року на 1 000 живонароджених осіб за період 2012-2019 рр. Найкраща ситуація спостерігалася у 2012 році, протягом якого померло 8 дітей до 1 року, коефіцієнт становив 4‰. Максимальну смертність зафіксовано у 2014 році – 19 осіб, та коефіцієнт, як і в 2018 році – 10‰.

Таблиця 2.2

Смертність дітей у віці до 1 року в Лубенському районі

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість померлих, осіб	8	12	19	8	10	11	13	10
Коефіцієнт смертності, ‰	4	6,1	10	4,4	6,1	7,3	10	8,6

Проводячи аналіз природного руху населення протягом 2007-2020 рр. у Лубенському районі, відзначаємо тривалу тенденцію природного скорочення населення. У 2007 році природний приріст становив -13,3‰, до 2012 року показник стабільно зростав і досягнув -9,8‰. Наступні роки і до нині, показник природного приросту зменшується. Найнижчий показник зафіксовано у 2020 році (-15,2‰).

На природний приріст впливає кількість шлюбів та розлучень. Протягом 2007-2011 рр. у Лубенському районі офіційно зареєстровано 7 014 шлюбів та 3 222 розлучень. Найбільший коефіцієнт шлюбності та розлучуваності спостерігається у 2007 році – 7,6 і 3,7 на 1 000 осіб (рис. 2.5).

Ці показники є найвищими у співвідношенні за даний період, тобто кількість розлучень становить 48,7% від зареєстрованих шлюбів. Мінімальна кількість шлюбів припадає на 2008 рік – 1 219. У 2011 р. зафіксовано найменший коефіцієнт розлучуваності – 1,2 (261 одиниць). У співвідношенні – це 17,4% від зареєстрованих шлюбів.

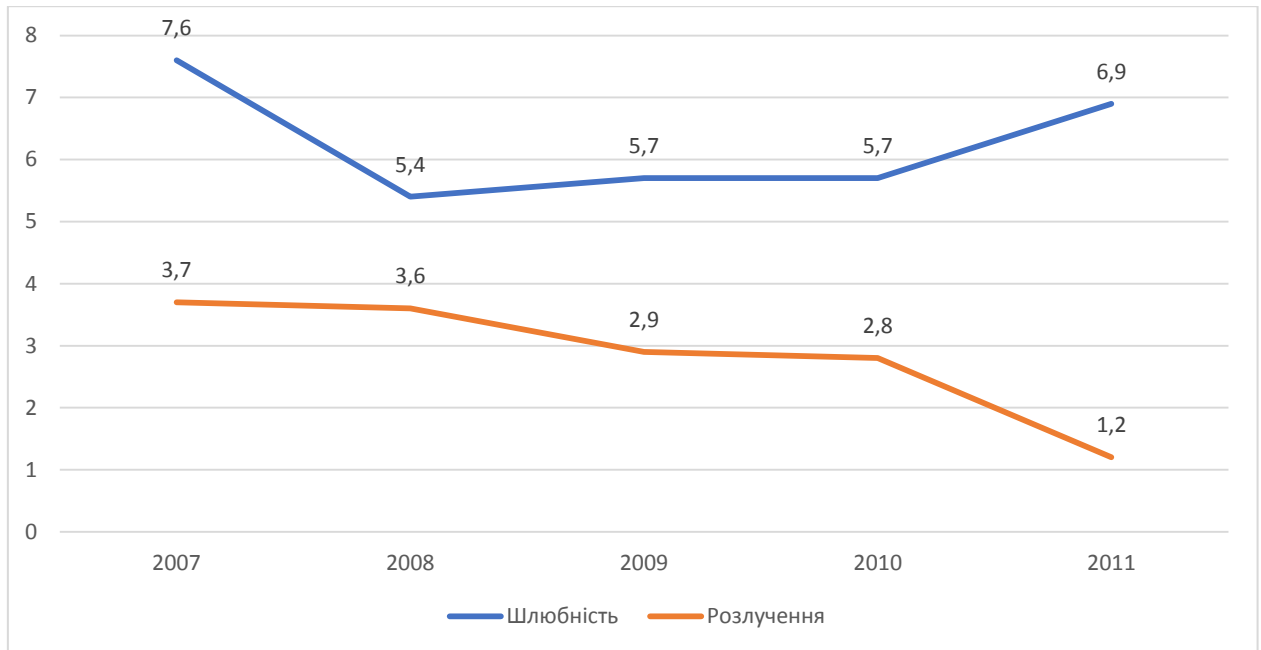

Рис. 2.5. Кількість шлюбів та розлучень у Лубенському районі протягом 2007-2011 рр. на 1 000 осіб

Серед причин, які впливають на скорочення природного приросту, слід виділити декілька груп. Головними є соціально-економічні, які проявляються у відносно низькому рівні доходів та «дороговартісному» утриманні дитини. Наступними є екологічні причини – через забруднення навколишнього середовища різними способами, населенню властивий високий рівень захворюваності. До культурно-ментальних причин можемо віднести дотримання певної думки щодо кількості народжених дітей, зайнятість жінок, вік, в якому вступають у шлюб тощо.

Отже, для Лубенського району характерний звужений тип відтворення, оскільки показники природного приросту від’ємні. Смертність більше, ніж у 2 рази перебільшує народжуваність. Позитивним періодом у демографічному

процесі можна вважати 2012 рік, адже тоді зафіксований найвищий показник природного приросту (-9,8%).

2.3. Статеві-вікова структура населення

Статеві-вікова структура населення є результатом сукупної дії факторів відтворення: матеріальні умови, зайнятість, культура, урбанізація, релігія, соціальні потрясіння тощо. Від статево-вікової структури залежить кількість трудових ресурсів та параметри їхнього співвідношення, тобто чисельність пенсіонерів, дітей шкільного та дошкільного віку. Отже, дослідження статево-вікової структури є важливим. На основі цих знань планується діяльність сфери обслуговування, асортименту товарів народного споживання, наприклад, у будівництві чи відкритті чому віддати перевагу медичним установам або закладам освіти, у продажі які розміри і стиль одягу та взуття будуть доцільним у певному населеному пункті чи регіоні [51].

Лубенському району характерні загальнодержавні процеси і тенденції щодо статево-вікової структури населення. У статевій структурі населення району переважають жінки. Станом на 1 січня 2020 року кількість постійного населення становила 193 186 осіб, серед них налічувалося 88 921 чоловіків, або 46%, та 104 265 жінок, або 54% від загальної кількості осіб (табл. 2.3).

Співвідношення чоловіків і жінок змінюється залежно від вікової групи. Якщо досліджувати вікову структуру від народження до 15 років, то переважатиме чоловіча стать, оскільки хлопчиків народжується більше, ніж дівчаток – 51,5% і 48,5% відповідно. Але після 35 років відбувається балансування чисельності чоловіків і жінок. Це пояснюється тим, що чоловіча смертність через військові дії, більше поширення шкідливих звичок, зайнятість у небезпечних виробництвах значно більша, ніж жіноча. У подальшому із збільшенням віку спостерігається переважання жінок, яке після 60 років стає особливо помітним – 64,6% та 35,4%.

Таблиця 2.3

Чисельність постійного населення Лубенського району за окремими віковими групами та статтю у 2020 році [5]

		У віці (років)		
		0-15	16-59	60 і старшому
Усього	193 186	28 660	113 024	51 502
чоловіки	88 921	14 754	55 924	18 243
жінки	104 265	13 906	57 100	33 259

Вікові структури населення за економічною ознакою поділяють на 3 основні періоди: допрацевдатний (дитячий), робочий (працевдатний), післяпрацевдатний (пенсійний). Перший період характеризується тільки споживанням матеріальних цінностей без їх відтворення. Під час другого періоду людина виробляє матеріальні та духовні блага, де їх відтворення перевищує над споживанням. У третій період людина знову повертається до більшого споживання, ніж виробництва.

Для вікової структури Лубенського району характерна перевага осіб старшого віку над особами молодшого. Частка осіб працевдатного віку (16-59 років) у районі на 1 січня 2020 року досить значна – 58,5% загальної чисельності постійного населення. Суттєво меншою є частка дітей (0-15 років), осіб допрацевдатного віку – 14,8%. Натомість підвищена частка пенсіонерів 26,7%. Таке співвідношення частки дітей та осіб пенсійного віку говорить про достатньо виражений процес «старіння населення». Зростання кількості осіб похилого віку в регіоні свідчить про прогрес у багатьох сферах життя, отже його можна назвати позитивним явищем. Проте у випадку Лубенського району, процес «старіння населення» визначається не стільки зростанням тривалості життя, стільки зниженням народжуваності та еміграцією молоді. Отже, для статево-вікової структури Лубенського району характерне «старіння населення» та переважання жінок. Частка працевдатного населення досить значна, проте частка дітей майже у 4 рази менша. Тому, якщо ситуація із народжуваністю не поліпшиться, у

майбутньому підтримання вдалого співвідношення між утриманцями та особами працездатного віку можливе лише внаслідок заохочення трудових іммігрантів.

2.4. Трудові ресурси і міграція

Для визначення поняття «трудові ресурси» використовують два шляхи: перший базується на якісних характеристиках, другий – на кількісних параметрах. У першому випадку під категорією «трудові ресурси» розглядається населення, яке має необхідний фізичний розвиток, знання та навички для роботи в галузях господарства, у другому – особи, які перебувають у працездатному віці, а також ті, що працюють у молодшому чи пенсійному віці, винятком є інваліди.

В Україні вікові межі працездатності для чоловіків і жінок – 16-59 років. У Лубенському районі станом на 1 січня 2020 року налічувалося 113 024 осіб у працездатному віці, тобто 58,5% від загальної кількості постійного населення.

Працездатні особи є головною виробничою силою суспільства, саме від них залежить кількість створення матеріальних та інших цінностей. Тривалість працездатного віку значна, тому трудові ресурси розділяють на вікові групи:

- Наймолодша (до 20 років) характеризується невисокою продуктивністю та якістю праці через відсутність досвіду та професійної освіти, високою плинністю кадрів.

- Молодша (20-30 років) включає осіб з високим рівнем і якістю освіти, які легко сприймають науково-технологічні новинки, але мають ще недостатній професійний досвід. Їх участь у суспільному виробництві невисока, оскільки це основний віковий період отримання вищої освіти,

військової служби та найвищої міграційної активності у чоловіків, для жінок – найвищої фертильності.

- Середня (30-40 років) відзначається найвищими фізичними кондиціями та продуктивністю праці, балансом між рівнем професійної освіти та вже набутим досвідом. Саме особи цієї вікової групи є активними ініціаторами нових ідей та рушієм науково-технічного прогресу.

- Старша (40-50 років) є своєрідним «кістяком» трудових колективів внаслідок низької плинності кадрів. Характеризується стабільністю, високою якістю та продуктивністю праці, великим набутим виробничим досвідом. Саме у цій віковій групі починає проявлятися зниження рівня фізичних кондицій, що пов'язане із професійними хворобами і віковими змінами, та нестача найновіших знань [51].

- Найстарша (50-60 років) включає найбільш досвідчених працівників. Характеризується незначним зниженням продуктивності, через стан здоров'я, та здатністю швидко обробляти нову інформацію. Особи цієї вікової групи часто намагаються гальмувати впровадження нового. Використання таких працівників як консультантів приносить велику користь.

Міграція є другою складовою відтворення населення (перша – природний рух). Механічний рух, або міграція являє собою переміщення осіб між населеними пунктами, регіонами, країнами із зміною постійного місця проживання. Розрізняють два типи міграцій: внутрішню (в межах регіону, країни) та зовнішню (міждержавна).

Аналізуючи дані щодо механічного руху населення за типом місцевості у 2019-2020 рр. спостерігаємо покращення загального показника міграційного приросту (сальдо міграцій). У сільській місцевості цей показник протягом даного періоду від'ємний, але у порівнянні із 2019 роком зріс на 49% у 2020 році. Натомість у міській місцевості приріст додатний. Такі відмінності характеризують рух населення у напрямку «село-місто». Наприклад, у 2020 році у міську місцевість прибуло 1 581 особа, з них 65 – іммігранти, у 2019 році – 2 080, іммігранти – 42, отже, більша частина –

особи, що переселилися із сільської місцевості (табл. 2.4). Основними причинами такої міграції є економічні фактори, передусім, – пошук роботи.

Питома вага міждержавних (зовнішніх) іммігрантів у районі за період 2019-2020 рр. незначна – 3%. Найбільше їх прибуло до Хорольської ОТГ – 97 осіб, в тому числі до міста Хорол – 41 особа. На другому місці за цим же показником знаходиться Лубенська ОТГ: всього прибуло 54 особи, з них 31 – до міста Лубни. Найнижчу активність міграцій в цілому мають Чорнухинська та Новооржицька ОТГ. Частка зовнішніх емігрантів також нечисельна та становила 1,4%. Максимальну їх кількість зафіксовано у Пирятинській та Лубенській ОТГ – 36 та 32 особи.

Таблиця 2.4

Міграційний рух населення Лубенського району за типом місцевості

Рік	Усі потоки			У т. ч. міждержавна міграція		
	Число прибулих	Число вибулих	Міграційний приріст	Число прибулих	Число вибулих	Міграційний приріст
Міська та сільська місцевість						
2019	3 966	3 986	-20	101	61	40
2020	3 043	2 849	194	110	38	72
Міська місцевість						
2019	2 080	1 786	294	42	42	-
2020	1 581	1 234	347	65	21	44
Сільська місцевість						
2019	1 886	2 200	-314	59	19	40
2020	1 462	1 615	-153	45	17	28

Механічний рух є досить динамічним явищем. Протягом 2007-2020 рр. у Лубенському районі він мав значні відмінності. У 2007 році спостерігається максимальна кількість як прибулих, так і вибулих осіб – 4 816 та 5 018. Міграційний приріст також мав найнижче значення за даний період -202. Найменше число прибулих і вибулих зафіксоване у 2016 році – 1 576 та 1 672. Починаючи із 2009 року сальдо міграцій набуло додатного значення та у 2014 році досягнуло максимального – 167 (рис. 2.6). У 2016 році спостерігається значне скорочення міграцій та спад приросту до від’ємного.

Станом на 1 серпня 2021 року Лубенський район має додатне сальдо міграцій – 724 особи. У регіоні спостерігається переміщення сільського населення переважно до міських місцевостей. Це зумовлює зростання ролі окремих господарських центрів, таких як Лубни, Пирятин, Гребінка, Хорол. Щоб зменшити рух із села в місто потрібно створити нові робочі місця із гідною заробітною платою, а також розвинути соціальну сферу у сільській місцевості.

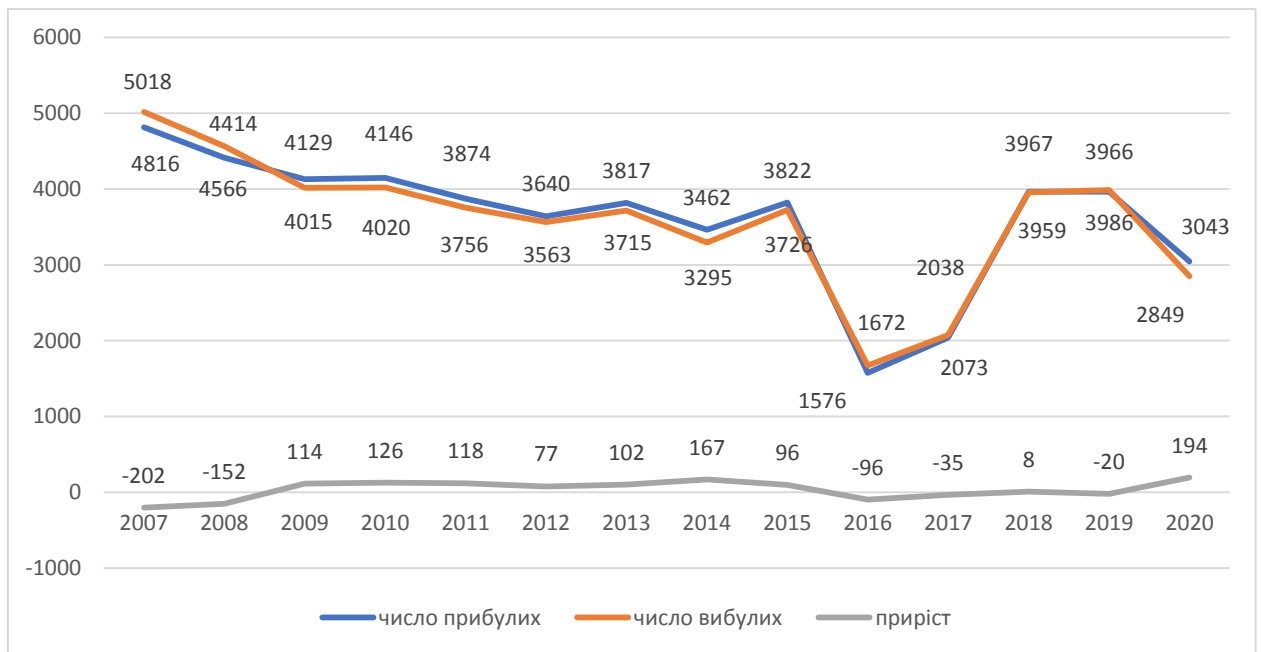

Рис. 2.6. Динаміка механічного руху у Лубенському районі протягом 2007-2020 рр.

Механічний рух у регіоні спричинений багатьма соціально-економічними чинниками, в основному недостатнім розвитком господарства (промислового і сільськогосподарського) та соціальної інфраструктури. Отже, головними факторами динаміки міграцій є попит на робочу силу, рівень заробітної плати, зайнятості та безробіття, сучасне забезпечення соціальними благами.

РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСТВО ЛУБЕНЬСЬКОГО РАЙОНУ

3.1. Промисловість

Промисловість Лубенського району представлена багатьма галузями промисловості: машинобудуванням, хімічною, деревообробною, легкою, харчовою, металургійним виробництвом неповного циклу тощо.

Машинобудування району включає різні галузі спеціалізації: верстатобудування, сільськогосподарське машинобудування, виробництво устаткування для харчової та легкої промисловості та інші. Провідними машинобудівними підприємствами району є [38]:

- «Лубенський верстатобудівний завод» ПАТ «Мотор Січ», який спеціалізується на виробництві шліфувальних верстатів для металообробки;
- ПП «Лубнимаш» виготовлює зернові елеватори, зерносушарки, підіймально-транспортне устаткування, сільськогосподарську техніку. Експортує товари в Білорусь, Молдову, Узбекистан. Дохід підприємства за 2020 рік склав 435,8 млн. грн. [48].
- ПАТ «Хорольський механічний завод» спеціалізується на виготовленні товарів для сільського господарства: елеватори та конвеєри, різні зернодробарки, агрегати для тваринництва, апарати для очищення і фільтрування повітря та багато іншого. Товари йдуть на експорт до Казахстану, Латвії, Литви, Сербії, Польщі, Румунії тощо;
- ПАТ «Спецлісмаш» виробляє устаткування для лісового та сільського господарства, труби, швелер.
- ЗАТ «Лубенський ремонтний завод» займається ремонтом великогабаритної спецтехніки та металевими виробами.

Вище наведено перелік найпотужніших підприємств з машинобудування, які мають високу питому вагу у промислову комплексі не тільки Лубенщини, а й України в цілому. Крім них, у районі діють інші, менш потужні, підприємства. Деякі з них представлені нижче.

- ВАТ «Лічмаш-прилад», що спеціалізується на виготовленні різноманітної продукції: радіологічне, електромедичне, електротерапевтичне обладнання, машини та устаткування загального призначення, дитячі самокати та велосипеди, манікюрні приладдя, ножиці та інше;

- спеціалізоване «Пирятинське УВП УТОС» з виробництва фільтроелементів для очищення масла, палива, повітря у двигунах внутрішнього згорання, залізничних і атомних компресорах, додатково – фільтроелементи для очищення молока і хімічних рідин;

- ДП «Виробничий комплекс «Вінделектрик», що спеціалізується на виготовленні електродвигунів, генераторів та трансформаторів;

- Господарське ТОВ «Фірма «Стерх» з виробництва гальванічних елементів;

- ВО «Лубенський завод перфораційних виробів» виготовляє сита з оцинкованої, нержавіючої сталі.

- ТОВ «Квалітет» – парові котли, електророзподільна та контрольна апаратура;

ТОВ «Оліма» виготовляє продукцію як машинобудування, так і хімічної та будівельної галузей. Гідравлічне та пневматичне обладнання, крани, клапани, замки, інструменти, підшипники, скловолокно, будівельні вироби з пластмас та бетону, керамічні електроізолятори та ізоляційна апаратура – все це є продукцією даного підприємства. Також на ньому здійснюють лиття чавуну.

Виготовленням чавуну, сталі та феросплавів займається ТОВ «Алпресмет». На ТОВ «ЗаМетал» зі сталі виробляють труби і фітинги для них. Виробами з металу також займаються ВАТ «Госпрозрахункова автоколона», ТОВ «СЛ-ТРАНС».

Хімічна промисловість не посідає значного місця у промисловому комплексі Лубенщини. Вона представлена добре відомим фармацевтичним ПАТ «Лубнифарм», яке виготовляє лікарські препарати для зовнішнього і внутрішнього застосування: таблетки, мазі, гелі, настоянки, а також перев'язочні засоби. Завод має нові технології виробництва. Такі препарати як ротокан, сік подорожника, фerezол та деякі інші, що виробляються на підприємстві, є унікальними в Україні. Експортуються товари до Вірменії та Білорусі. За 2020 рік дохід підприємства склав 392,2 млн. грн. [2].

Також у районі діють ТОВ «Ісма-Екопром», що виготовляє кормові жирні кислоти, ТОВ «Полімербуд» – поліетиленові труби для подачі газу та води, ТОВ «РАМО» і ТОВ «Вікнавіт Лубни» – будівельні вироби з пластмас, ПП «Фірма «Євротехнокрок-2006» – виробництво пластмас у первинних формах, та деякі інші підприємства.

Нафтохімічним виробництвом займається ТОВ «ТД ЕКО-ОІЛ».

Лісова промисловість представлена двома її галузями: деревообробною та целюлозно-паперовою. Лісозаготівельний комплекс район є складовою держаного лісогосподарського об'єднання «Полтаваліс».

Деревообробна промисловість включає в себе виробництво меблів та інших виробів із деревини, лісопильну і стругальну, столярську діяльність. Найбільшими її підприємствами є:

- ТОВ «Пирятин-древ» – паркетні готові та розібрані, плінтуси із дуба, посуд кухонний із дерева. Експортує товари до Молдови і Чорногорії.
- ТОВ «Грайд-ПЛЮС» виробляє меблі для кухні, які експортуються до країн Європи (Бельгії, Франції, Німеччини, Польщі, Іспанії та ін.).
- ТОВ «Оріон» – різні види меблів для дому (стілець, столи, шафи, комоди, ліжка тощо).
- ТОВ «Фінансовий Аутсорсинг» – кухонні меблі, дерев'яні будівельні конструкції, меблі для підприємств торгівлі та офісів. У 2020 році дохід склав 538,8 млн.грн. [55].

Виробництвом дерев'яних будівельних конструкцій займаються ПП «Євростиль», ПП «Євролюкс», ТОВ «Самшит-АГРО», ПП «ТМ «ВЛАСТ», ПМП «Граніт» та інші.

Целюлозно-паперова промисловість у районі переважно представлена видавництвом газет, книг, журналів, рідше – виготовленням паперових канцелярських виробів.

Виданням та друкуванням газет займаються ПП «Фірма «КОРТ», КВ «Лубни», редакції газет «Лубенська правда», «Хорольські вісті», «Гребінчин край», «Пирятинські вісті», «Оржицькі вісті», «Нова праця», ПП «Газета «Лубенщина», ТОВ «Патріот-Друк».

Паперові канцелярські вироби виготовляє КП «Хорольська друкарня». Широким спектром діяльності відзначається ВК ТОВ «Інтер Парк ЛТД», що займається виданням книг, газет, журналів, періодичних публікацій та іншого. Здійснюють оздоблювання палітурок та їх виготовлення. ТОВ «Світ та освіта» видає книги і тиражує відеозаписи. Також у районі діє Чорнухинська районна друкарня.

Добувна промисловість району спеціалізується на видобутку торфу і його агломерації (ТОВ «Чорнухиторф», ТОВ «Еко Торф», ТОВ «Біо ґрунт», ТОВ «Гребінкаторф»), та на видобутку піску і гравію (ПП «Цегла Полтавщини»).

Будівельну промисловість доцільно об'єднати із добувною, оскільки її підприємства працюють переважно на місцевій сировині. Провідними виробниками промисловості є:

- ТОВ «Хорольська кераміка» – цегла, черепиця та інші вироби для будівництва із випаленої глини. Дохід у 2020 році – 21,8 млн грн. [56] Експортує продукцію до Узбекистана.
- ТОВ «Оріхівський цегельний завод» – цегла, черепиця, керамічні блоки, сухі будівельні суміші, залізобетонні вироби, тротуарна брущатка. У 2020 році дохід становив 7,0 млн. грн. [54].

- ТОВ «Лубенський цегельний завод» з виробництва цегли, черепиці, блоків та інших будівельних продуктів із випаленої глини. Дохід за 2020 рік 7,3 млн. грн. [53].

- ТОВ «Лубенський КБМ» – бетонні вироби для будівництва. Дохід за 2020 рік 5,4 млн. грн. [52].

Цеглу, черепицю та інші будівельні вироби також виготовляють ТОВ «Новоаврамівський цегельний завод», «ТЦЗ», «Оксамит», «МП АПБ «Лубенський Райагробуд», ПП «Керам», та ТОВ «ЛЦЗ», яке займається добуванням піску і гравію.

Вироби з бетону виготовляють ПП «Завод ЗБВ №2» ПВБП «Лубниспецмонтаж», МПП ВКФ «ІВА», а також з гіпсу і цементу – ТОВ фірма «Крапля».

Підприємства **легкої промисловості** мають досить нерівномірне розміщення по території району. Значними центрами є Лубни і Пирятин, меншою мірою – Хорол. У районі працює п'ять потужних виробників:

- ТОВ «Валтекс-Маркетинг ПЛЮС» спеціалізується на виробництві різноманітної продукції: білизна для готелів і лікарень, великий асортимент ковдр, спальні мішки, технічна повсть та вироби з неї, матраци, покривала, валяне взуття, нитки та інше;

- ПП «Фірма «Полтавчанка» – швейна фабрика, що переважно виготовляє спецодяг для різних сезонів року (робочий, камуфляжний), в асортименті наявні куртки, комбінезони, жилетки, штани, халати, взуття; здійснює пошив на замовлення;

- «Лубенське УВП Українського товариства глухих (УТОГ)» виготовляє різносезонний спецодяг, теплі жіночі та чоловічі куртки, рукавиці спеціальні, постільну білизну, покривала, подушки, матраци, брезенти, тенти, а також різноманітний чоловічий і жіночий одяг з вовни, бавовни та хімічних волокон;

- ТОВ «Укрнакпром» виробляє різні канати, мотузки, шпагати;

- ТОВ «Подояночка» – постільна білизна, матраци, брезенти, тенти, навіси, капелюхи, спортивні костюми.

З інших підприємств у районі діє ТОВ «Силует», яке виготовляє чоловічі бавовняні і вітрозахисні плащі.

Харчова промисловість представлена молочною, м'ясною, маслоробною і сироварною, хлібопекарською, кондитерською, цукровою, консервною галузями та виробництвом кормів для тваринництва.

У Лубенському районі знаходиться відомий Лубенський молочний завод ТМ «Гармонія» і Пирятинський сирзавод, які транспортують свою продукцію по всій Україні та мають в своєму асортименті продукти високої якості, а також Оржицький молокозавод ТМ «Зарог».

М'ясна промисловість представлена такими основними виробництвами:

- ТОВ «Пирятинський Делікатес» ТМ «SmaCom» має міжнародний сертифікат з безпеки харчування та екологічної чистоти продукції. Спеціалізується на виготовленні заморожених напівфабрикатів швидкого приготування, тіста. Товари експортуються до Іспанії, США, Мавританія, Філіппіни, Туніс.

- ТОВ «Лубним'ясо» займається бойнею і переробкою м'яса.
- ТОВ «Пирятинський продкомбінат» – виробництво м'яса
- ТОВ «М'ясний ряд» – розведення свиней та виробництво м'яса

Хлібопекарською промисловістю займаються наступні підприємства: ДП «Гарант» ВАТ «Лічмаш-Прилад», ТОВ «Чорнухи-хліб», «Підприємство Пирятинської районної спілки споживчих товарів «харчовик», ТОВ «ДП Вовчицький хлібкомбінат», ПП «Хорольська механізована пекарня», «Гребінківське РАЙСТ», ГТОВ «Фірма «Карат».

Кондитерські вироби виготовляють ТОВ «Сатана 777», фірми «Жадана», «Арнія», «Діодор».

На цукровій промисловості спеціалізуються ТОВ «Нооржицький цукровий завод». На підприємстві ФГ «Полтава-Агро» виробництво цукру є додатковим видом діяльності.

Консервною промисловістю безпосередньо займаються ТОВ «Пирятинагроконсерв», «Екопрод Груп», «Агрокон», СОК «Смотриківський», ПП «Анна-2004».

Готові корми для тваринництва виготовляються у ТОВ «Нутрі Стар», СТОВ «агрофірма «Дружба», ФГ «Еліта-2012», «Лом-Агро», ТОВ «Фермерське Полісся 2020».

Також на території району діє єдине в Україні підприємство-виробник дитячого та спеціального харчування – ТОВ «Хорольський завод дитячих продуктів харчування». Особливість продукції в тому, що орієнтована на споживання з перших днів життя. Продукція виходять під торговими марками «Малиш», «Малютка premium», «Малышка». В асортименті товарів є: сухі молочні суміші, каші, сухе молоко, дитяча негазована вода.

3.2. Сільське господарство

Фізико-географічні особливості району створюють сприятливі умови для розвитку сільського господарства. Провідними галузями рослинництва є виробництво зернових культур і соняшника. Тваринництво представлене молочно-м'ясним.

Основна площа сільськогосподарських угідь припадає на вирощування зернових та зернобобових культур. Середня врожайність цих культур у 2020 році становила 62 ц/га (табл. 3.1).

Протягом 2018-2020 рр. розміри площі збору та обсяг виробництва зернових і зернобобових культур змінювався. Найбільша площа збору становила у 2020 році, проте позитивно на урожайності це не позначилося. Максимальна урожайність припала на 2018 рік при меншій площі збору, ніж

у 2020 році. Такі показники можуть бути пов'язані із несприятливими погодними умовами у той чи інший період, наприклад, засуха або надмірна кількість опадів у тому числі з градом негативно відображаються на врожайності, із кількістю і якістю внесених добрив у ґрунт та доглядом за культурами (обприскування).

Таблиця 3.1

**Виробництво основних сільськогосподарських культур у підприємствах
Лубенського району протягом 2015-2020 рр.**

Рік	Зібрана площа, тис. га	Валовий збір, тис. ц	Урожайність, ц з 1 га зібраної площі
Культури зернові та зернобобові – всього			
2020	173,9	10 788,9	92,5
2019	165,5	11 095,3	82,4
2018	166,4	13 531,0	81,3
2017	153,4	7 615,8	49,6
2016	163,3	11 340,4	69,4
2015	165,3	9 607,9	58,1
у тому числі пшениця			
2017	44,1	1 595,0	36,2
2016	52	2 422,2	46,6
2015	59,9	2 397,6	40
Ячмінь			
2017	4,7	145,6	31
2016	7,7	246,7	32
2015	8,5	262,0	30,8
Кукурудза на зерно			
2017	99,6	5 765,9	57,9
2016	98	8 537,5	87
2015	91,6	6 816,5	74,4
Соняшник			
2020	54 754	1 553 893	28,4
2019	56 747	1 679 158	29,6
2018	50 374	1 450 744	28,8
2017	57 000	1 349 900	23,7
2016	55 800	1 428 300	25,6
2015	50 800	1 288 900	25,4
Соя			

2017	39,6	696,3	17,6
2016	28,9	981,4	34
2015	29,6	664,9	22,5

Виробництво соняшнику у районі має також свою динаміку протягом 2015-2020 рр. (табл. 3.1). За останні три роки спостерігається покращення рівня врожайності. Найбільша площа збору і мінімальний показник врожайності припав на 2017 рік, це вказує на те, що екстенсивний спосіб ведення господарства не завжди ефективний, а також на вплив погодних умов. Натомість у 2018 році площа збору була найменшою, а показник врожайності одним із найвищих.

Проаналізувавши дані таблиці 3.3 можемо зробити висновок, що найбільшу площу серед зернових та зернобобових займає кукурудза на зерно – в середньому 60% від загальної площі збору, а також вона має найвищі показники врожайності. Мінімальна площа припадає на ячмінь – 4,3%. Максимальні показники врожайності всіх культур становили у 2012 році, тому за даний період, цей рік можна вважати найбільш позитивним для рослинництва району.

Станом на 1 жовтня 2021 року у Лубенському районі кількість сільськогосподарських тварин у підприємствах становила 33 417 голів великої рогатої худоби, з них 15 120 корови; свиней – 27 964 голови. Виробництво продукції тваринництва протягом січня-вересня 2021 року у районі розподілилося наступним чином: 57 152 ц живої маси тварин реалізовано на забій, обсяг виробленого молока склав 814 069 ц.

3.3. Сфера послуг

Сфера послуг, або третинний сектор економіки включає торгівлю, інформаційну галузь, транспорт, фінансову і банківську діяльність, побутове

обслуговування, медицину, освіту, тобто таку економічну діяльність, яка пов'язана з наданням послуг.

У Лубенському районі сфера послуг представлена різноманітними видами діяльності. Значного поширення набули заклади побуду. На території району знаходиться велика кількість перукарень та салонів краси, пунктів ремонту взяття та одягу, ательє, закладів з ремонту техніки та автомобілів. Також надаються ритуальні та клінінгові послуги. Індустрія розваг представлена ТРЦ, ресторанами і барами, нічними клубами, парки атракціонів. У районі знаходиться безліч закладів і пунктів громадського харчування, магазинів, в тому числі спеціалізованих, туристичних і страхових компаній, банків, музеїв, бібліотек.

Освітні послуги надаються 131 закладом освіти (за даними 2021 року). Серед них 119 закладів загальної середньої освіти, 6 – професійної (професійно-технічної), 4 – фахової передвищої та 1 – вищої освіти.

Кількість закладів, що надають первинну медичну станом на 2020 рік становить 222 одиниці. За даними 2019 року у районі діяли наступні лікувальні заклади: міська центральна лікарня, міська стоматологічна поліклініка, 5 центральних районних лікарень, 8 центрів первинної медико-санітарної допомоги. Обласні лікувальні заклади зосереджені у місті Лубни та на території сучасної ОТГ, серед них: психіатрична лікарня, наркологічний, шкірно-венерологічний, протитуберкульозний диспансери, госпіталь для інвалідів війни, станція переливання крові, дитячий протитуберкульозний санаторій.

3.4 Основні напрями розвитку сфери обслуговування лубенського району полтавської області за результатами соціологічного опитування населення

Дослідження питань соціального розвитку є актуальною проблемою сьогодення, оскільки соціальні пріоритети проголошено визначальними в усіх ланках суспільного життя.

Соціологічні методи, зокрема метод анкетування, дає можливість отримати так звану „суб’єктивну” оцінку розвитку сфери обслуговування на досліджуваній території. Соціологічний підхід у географічному дослідженні сфери обслуговування дозволяє виявити потреби населення у послугах. Аналіз опитування дозволяє оцінити як рівень розвитку галузей сфери обслуговування, так і встановити задоволеність населення там чи іншим видом послуг та порівняти рівень розвитку у сільській місцевості та містах.

Для дослідження потреб населення жителів Лубенського району та оцінки стану функціонування сфери обслуговування в районі, було проведено анкетування його мешканців. Анкета складалася із 16 запитань, що стосувалися рівня задоволення населення щодо надання освітніх, транспортних, побутових, житлово-комунальних, соціально-культурних, медичних послуг та обслуговуванням у закладах громадського харчування. Також були запитання, які стосувалися причин незадоволення медичним обслуговуванням.

Опитування проводилося в соціальних мережах Viber, Instagram та Facebook з 1 березня по 1 квітня 2021 року. В ньому взяло участь 221 респондент – жителі району. Серед них було 71% жінок та 29% чоловіків. Вік респондентів від 16 до 60 років: 10,4% – 16-18 років, 51% – 18-30, 31,7% – 30-45, 6,8% – 45-60 . Звісно, на відповіді вплинуло те, у якій місцевості проживає респондент. Враховуючи це респондентів умовно було поділено на дві групи: I група – жителі колишніх районних центрів (міста та селища міського типу) (68,3%); II група – населення, що проживає у сільській місцевості (31,7%).

На запитання «Чи задовольняє Вас рівень медичного обслуговування?» 91% респондентів відповіли «Ні», тобто незадоволені наданням медичних послуг, і лише 9% відповіли «Так». Наступним запитанням було «Причини

незадоволеності медичною сферою», у якому потрібно обрати декілька варіантів або ж написати свій. Отже, основними причинами незадоволення населення є: недостатня кількість кваліфікованих кадрів – 177 респондентів обрало цей варіант, застаріле обладнання – 140, недобррозичливе ставлення – 90, корупція – 57, труднощі щодо запису до лікаря – 29.

Серед респондентів I групи 92,7% – незадоволені рівнем медичного обслуговування (Додаток В). Окрім вище згаданих причин незадоволення деякі респонденти вказали та свої – скорочення медичного персоналу та закриття відділень, байдужість, а також те, що лікарів часто немає на робочому місці.

На аналогічні запитання відповіли мешканці сільської місцевості – 90% незадоволені рівнем обслуговування. Серед основних причин незадоволеності чітко виражені недостатня кількість кваліфікованих кадрів та застаріле обладнання. Також були й інші варіанти, наприклад, жителька с. Тарасенкове, що входить до Оржицької громади, пише: «Якщо щось станеться вночі, то ніхто не допоможе. Слухавку не братимуть і не відкриють двері. Ніякої допомоги».

Досить доречним також було запитання «Чи подобаються Вам реформи у медичній сфері, які увели за останні роки?», на що отримали знову неопозитивні результати – 77% респондентів відповіли «Ні».

У відповідях на запитання «Які заклади побуду діють у Вашому населеному пункті?» та «Чи задоволені ви в цілому наданням цих послуг?» мешканці Лубенського району відповіли наступним чином. Найбільша кількість закладів та послуг побуту, які наявні у населених пунктах опитуваних це : перукарні, СТО, ритуальні послуги, ремонт взуття та одягу, ремонт техніки, меблі під замовлення, індивідуальний пошив одягу та взуття. Стосовно задоволеності надання цих послуг респонденти дали наступні відповіді: 50,7% – задоволені, та відповідно 49,3 – незадоволені. У цілому співвідношення паритетні, але відмінності спостерігаються у відповідях I і II групи населення. Серед міських жителів 56% респондентів є задоволеними.

Відсоток задоволеності у селян значно менший – 38,4%. На основі відповідей можна сказати, що найпоширенішими послугами та закладами побуту у сільській місцевості є: перукарні, ремонт взуття та одягу, СТО та ритуальні послуги.

Визначення стану закладів культури у районі також оцінювалося шляхом аналізу відповідей на запитання «У якому стані знаходяться заклади культури у Вашому населеному пункті? (театри, бібліотеки, будинки культури, музеї тощо)». Загальними показниками є: 60,6% – задовільний стан, 28,5% – поганий, 8,6% – гарний, у 2,3% респондентів такі заклади відсутні. Якщо говорити про відповіді різних груп населення, то знову побачимо розбіжності (Додаток Г).

Аналізуючи діаграми, що зображують стан закладів культури у Лубенському районі, бачимо, що у міських жителів показник поганого стану становить 23,1%, натомість у селян він перевищує 41%. Така ж ситуація і з гарним станом: у I групи населення відсоток майже у два рази вищий – 10,6%, ніж жителів II групи – 5,7%. У таких населених пунктах, як с. Хорошки Новооржицької громади, с. Пилиповичі, с. Полунівка Оржицької громади взагалі відсутні заклади культури.

Відповідаючи на запитання «Чи задоволені Ви рівнем транспортного обслуговування?» 86,4% респондентів відповіли, що незадоволені. Великої різниці між показниками задоволеності у міських і сільських мешканців не спостерігається – 13,2% та 12,8% (Додаток Д). Серед основних причин незадоволення населення транспортним обслуговуванням жителями місцьких поселень називаються відсутність у належній кількості маршрутних таксі, або ж її відсутність у певний період дня, та незадовільний їх стан.

Говорячи про основні проблеми незадоволення респондентів II групи транспортним обслуговуванням, виділяємо одну – мала кількість маршрутів або ж зовсім відсутність автобусного сполучення. Аналіз даного питання привернув увагу знову до с. Тарасенкове Оржицької громади. В опитуванні прийняло участь 11 мешканців села, кожен із них заявляв, що у населеному

пункті зовсім відсутнє автобусне сполучення, для прикладу «Немає автобусного сполучення, немає як добратися до районного центру, в аптеку», «Немає, взагалі, автобусних сполучень, як людям дістатися до лікарні?».

Роботою житлово-комунального господарства більше задоволені жителі міських поселень, у той час як у селі значно більший відсоток незадоволених (Додаток Е). Відповіді на запитання «Чи задоволені Ви роботою житлово-комунального господарства?» розприділилися так: 33,7% респондентів І групи задоволені роботою цього сектору, серед сільського населення показник задоволеності становить лише 5,7%. Основними причинами незадоволення міських жителів стали такі: ЖЕК довго реагує на виклик, часто дуже важко додзвонитися у такі установи як «газ», «водоканал», «обленерго», влітку часте вимикання водопостачання, а також нерегулярний вивіз сміття, через що у дворах формуються «звалища» сміття.

Стосовно основних причин незадоволення у ІІ групи населення – серед них, як і в І групи, лідирую довга реакція ЖЕКу на виклик. Також респонденти неодноразово назвали таку причину як «байдужість». Досить типовими відповідями були «Відсутність смітєвих баків», «Чому не можна встановити смітєві баки? Через їх відсутність багато людей вивозять сміття за село і утворюються звалища», «Потрібно вставати у 6 ранку, щоб викинути сміття, оскільки тільки два рази на тиждень приїжджає смітєзбиральна машина».

На запитання «Чи задоволені Ви рівнем обслуговування у закладах громадського харчування?» 39% респондентів, які належать до І групи відповіли, що задоволені рівнем обслуговування, 31,1% вказали, що не відвідують заклади громадського харчування, 29,9% опитуваних незадоволені.

Серед мешканців села частка тих, хто відповів, що не відвідують заклади громадського харчування, значно більша – 54,4% (Додаток Є). Цей показник можна пояснити тим, що дані заклади відсутні у сільській

місцевості. Задоволеними рівнем обслуговування є 34,2% населення, і відповідно 11,4% – незадоволені.

Дослідження рівня задоволення населення рівнем обслуговування у закладах громадського харчування показало, що у сільській місцевості висока частка мешканців, які не користуються цим видом обслуговування. У той же час, у респондентів I і II групи відсоток задоволення рівнем обслуговування у закладах цього типу майже однаковий.

Також в опитуванні було запитання «Чи задоволені Ви станом закладів освіти та рівнем обслуговування у них?». У своїх відповідях мешканці Лубенського району визначились наступним чином. Серед жителів міських поселень 50,3% є задоволеними станом та рівнем обслуговування закладів освіти, мешканці сіл задоволені на 44,2%. Основні причини неналежного рівня обслуговування у закладах освіти не встановлювалися.

Визначався і рівень забезпеченості населених пунктів магазинами – «Чи задовольняє Вас кількість магазинів?». Загальний показник задоволеності становить 78,3%. Якщо аналізувати відповіді різних груп населення, то результати такі: I група – 80,1% задоволених; II група – 72,8% (Додаток Ж). Дивлячись на такі досить високі показники задоволеності, можемо зробити висновок, що населені пункти як міські, так і сільські, мають достатню кількість магазинів.

На підсумкове запитання «Яким видом послуг Ви найчастіше користуєтесь? (декілька варіантів, написати свій)» опитуваних переважають такі відповіді: побутовими послугами, медичними, освітніми, культурними, послугами у сфері відпочинку та розваг. Зрозуміло, що розподіл відповідей між послугами користування буде більшою чи меншою мірою відрізнятися серед респондентів I і II групи (Додаток З).

З діаграм видно, що у мешканців I групи найбільше користуються побутовими послугами – 90 осіб обрали цей варіант, тобто 59,6% респондентів користуються даними послугами, далі йдуть медичні послуги – 73 (48,3%), освітні – 69 (45,6%), культурні – 40 (26,4%), на послуги у сфері

відпочинку та розвагах припадає 2,6% (4 особи). Жителі, що належать до II групи користуються також найбільше послугами побуту – 32 (45,7%), натомість другу позицію займають культурні послуги – 41,4%, третю і четверті – медичні (37,1%) та освітні (30%).

Проведене соціологічне опитування населення Лубенського району Полтавської області дало можливість реально оцінити сучасний стан сфери обслуговування населення, порівняти рівень обслуговування у міських поселеннях та у сільській місцевості, встановити, які послуги є найбільш затребувані у жителів регіону та які слід удосконалювати.

Перспективи розвитку сфери послуг мешканці міст, селищ і сільських населених пунктів бачать по-різному. Більшість респондентів I групи відповіли, що доцільно було б відкрити розважальні заклади для дітей та дорослих, басейни, спортзали та збільшити кількість спортивних площадок (наприклад, баскетбольних та дитячих).

Якщо розглядати окремі міста та селища міського типу по роздільності, то побачимо відмінності. Наприклад, у мешканців м. Пирятин відповіді розприділись наступним чином. Лідуючі позиції зайняли такі заклади як кінотеатр, ТРЦ, лабораторія, хімічестка. У жителів м. Хорол найбажанішим закладом став басейн. Типовими побажаннями респондентів із м.Гребінка є відкриття пологового будинку, хімічестки та ветеринарної клініки, також прохання привести до порядку центральний стадіон.

Серед опитаних міських жителів, які проживають у селищах міського типу таких, як Оржиця та Чорнухи найпоширенішими відповідями є: приватні кабінети лікарів, повернення до функціонування поліклінік та відділень (пологового, гінекологічного), салони краси, магазини косметики, спортивні майданчики та заклади відпочинку для дітей.

На запитання «Які, на Вашу думку, заклади сфери послуг доцільно відкрити у Вашому населеному пункті» сільські жителі вказали, що найбажанішими закладами є аптеки та перукарні. Також серед «лідерів» такі заклади сфери обслуговування як спортзали, СТО, медичні заклади, або ж

відновлення функціонування наявних ФАПів, ремонт техніки. Як бачимо, селяни найбільше зацікавлені у медичному та побутовому обслуговуванні, яке, на жаль, у сільській місцевості майже відсутнє.

Дана робота може бути використана органами місцевого самоврядування для розробки програм соціально-економічного розвитку району.

РОЗДІЛ 4. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Невід'ємною частиною методики навчання географії є краєзнавчий принцип. Він направлений на осягнення реального навколишнього середовища. Також він передбачає встановлення зв'язків між матеріалом вивченим на уроках географії та знаннями, які учні одержують в наслідок безпосереднього дослідження рідної місцевості.

Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані при навчанні географії у закладах загальної середньої освіти. Їх використання можливе у восьмому та дев'ятому класах при вивченні наступних тем: «Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси», «Клімат та кліматичні ресурси», «Води суходолу та водні ресурси», «Ґрунти та ґрунтові ресурси», «Рослинність», «Тваринний світ», «Природокористування», «Демографічні процеси й статеві-віковий склад населення України і світу».

4.1. Розробка фрагментів уроків з використанням матеріалів кваліфікаційної роботи

Фрагменти уроку для учнів 8 класу

Тема: *Типи рельєфу за походженням*

Під час викладу нового матеріалу учні повинні заповнити таблицю «Типи рельєфу» (табл. 4.1). У ході роботи вчитель допомагає визначитися із формами рельєфу місцевості та більш детально пояснює поняття, наприклад «прохідні долини», «мертві долини», «соляна тектоктоніка», «суфозійні блюдця». Різні форми рельєфу демонструються. Учні наводять приклади, де вони зустрічають ті чи інші форми рельєфу. Після заповнення таблиці потрібно усно дати відповідь на запитання «Чи впливають ті чи інші форми рельєфу на ведення господарства?».

Таблиця 4.1

Типи рельєфу

Тип рельєфу	Приклад
Водно-ерозійний	Річкові долини, яри, балки
Гравітаційний	Зсуви, опливини
Льодовиковий	Прохідні і «мертві» долини
Суфозійний	Суфозійні блюдця
Соляна тектоніка	Висачківський купол
Антропогеновий	Котловини ставків і водосховищ, насипи для залізничних та автомобільних шляхів, кар'єри по видобуванню будматеріалів

Тема: *Основні показники клімату. Сезони року*

Завдання 1. Використовуючи карту «Розподіл опадів на території України» визначити середньорічну кількість опадів краю. (590 мм)

Завдання 2. Використовуючи рис. 4.1 визначте кількість опадів для кожної пори року та розрахуйте їх відсоткове співвідношення до річної суми опадів.

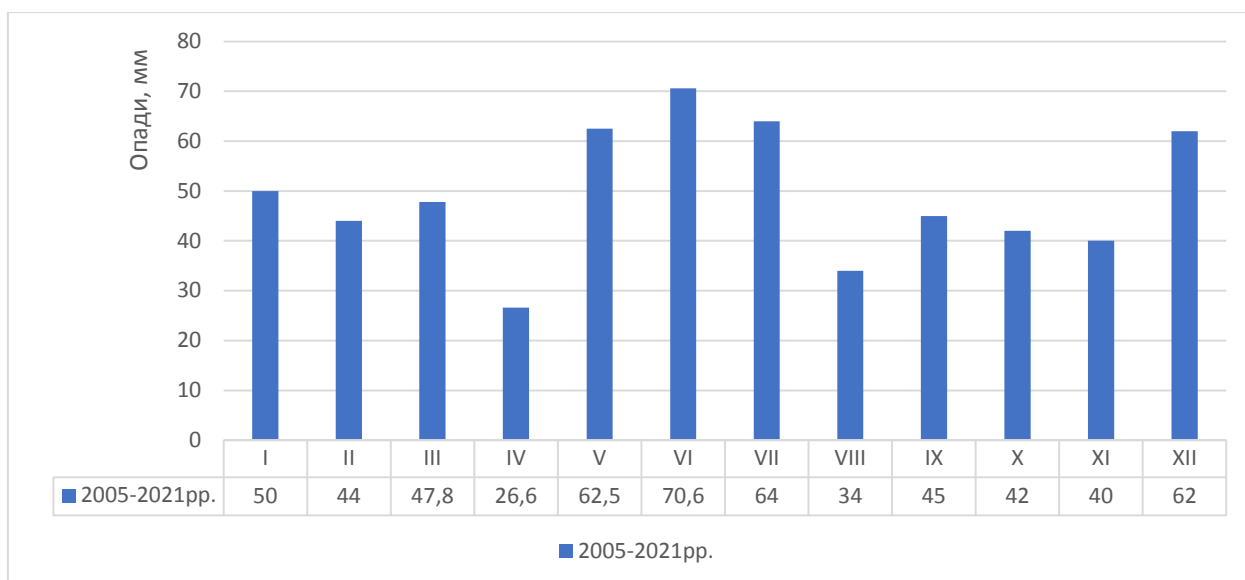

Рис. 4.1. Розподіл опадів у Лубенському районі за 2005-2020 рр.

Наприклад, зима – $50+44+62=156$ – кількість опадів взимку. За пропорцією вираховуємо відсоткове співвідношення:

$$590 - 100\%$$

$$156 - x$$

$$156 \times 100 : 590 = 26\%$$

Тобто 26% від річної суми опадів припадає на зимові місяці.

Тема: *Основні річкові басейни*

Завдання 1. Використовуючи карту «Поверхневі води України» визначити до якого річкового басейну належать річки краю.

Завдання 2. Користуючись атласом Полтавської області на контурній карті позначити найбільші річки краю.

Завдання 3. Усно визначити якого порядку річка по відношенню до головної річки басейну.

Тема: *Ґрунти України*

Завдання 1. Користуючись картою ґрунтів України назвати типи ґрунтів своєї місцевості.

Домашнє завдання: користуючись картою ґрунтів України або області скласти таблицю типів ґрунтів краю та вказати їх родючість.

Тема: *Рослинний покрив*

Під час викладу основного матеріалу використовувати елементи бесіди із наступними питаннями: «Які породи дерев найчастіше зустрічаються у лісах краю?», «Яку на вашу думку лісистість має територія краю?», «Які види степової рослинності найпоширеніші у місцевості?», «Які види рослин можна зустріти біля водойм та в них?», «На вашу думку, рідний край більше наближений до зони мішаних лісів чи степової?».

Домашнє завдання: користуючись Інтернет-ресурсами записати види рослин краю, які занесені до Червоної книги.

Тема: *Тваринний світ*

Запитання до учнів під час викладу нового матеріалу: «Яких диких тварин ви зустрічали в місцевості?», «Які дикі твари пристосувалися до життя біля людей?», «Які природоохоронні об'єкти діють у місцевості?»

Використання презентації із зображеннями тварин занесених до Червоної книги України та інших природоохоронних документів.

Тема: *Природно-заповідний фонд України*

Використання випереджального та диференційованого навчання – учнів заздалегідь об'єднують у групи, де розподіляються обов'язки, вдома вони готують доповіді-презентації про природоохоронні об'єкти місцевості за таким планом:

- Місце знаходження, площа, природоохоронний статус, тип.
- Рослинний світ
- Тваринний світ
- Обмежена та заборонена діяльність
- Проблеми охорони

Тема: *Статеві-віковий склад населення. Демографічна ситуація*

Завдання 1. Розрахувати коефіцієнти народжуваності і смертності, природний приріст у Лубенському районі за даними таблиці (табл. 4.2).

Коефіцієнт народжуваності (n) обчислюється за формулою: , де N – кількість народжених за даний, P – середня чисельність населення. Коефіцієнт смертності за аналогічною формулою.

Таблиця 4.2

Дані для розрахунку коефіцієнтів народжуваності і смертності

Рік	Кількість народжених	Кількість померлих	Середня чисельність наявного населення
2018	1 305	3 788	196 936
2019	1 168	3 699	194 378
2020	1 059	3 892	191 782

Завдання 2. Обчислити міграційний приріст населення у Лубенському районі за даними таблиці (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Дані для розрахунку міграційного приросту

Рік	Число прибулих	Число вибулих	Міграційний приріст
2014	3462	3295	
2015	3822	3726	
2016	1576	1672	

Завдання 3. За даними, наведеними у таблиці (табл. 4.4), обчисліть частку чоловіків і жінок у статевій структурі; частку дітей, працездатного населення та пенсіонерів.

Таблиця 4.4

Дані для аналізу статево-вікової структури

		У віці (років)		
		0-15	16-59	60 і старшому
Усього	193 186	28 660	113 024	51 502
чоловіки	88 921	14 754	55 924	18 243
жінки	104 265	13 906	57 100	33 259

На уроках у 9 класі при вивченні таких галузей промисловості, як машинобудування, хімічна, легка, харчова, доречно буде вказувати найбільші підприємства даної галузі.

З метою покращення теоретичних знань та набутих вмінь мною була взята участь у вебінарі «Використання сучасної статистичної інформації у дослідницькій діяльності на уроках географії (Додаток И).

4.2. Позакласна робота з учнями

Тема: Екскурсія на підприємство молочної промисловості – ТОВ «Лубенський молочний завод».

Мета: ознайомлення з виробничим процесом, технологіями та організацією молочної промисловості. Крім того зі змістом роботи працівників, шляхами підвищення ефективності виробництва підприємства і збереження довкілля. Поглибити та розширити набуті знання в учнів.

Перед екскурсією учитель повинен провести для учнів інструктаж з попередження дитячого травматизму, зачитати мету екскурсії. Також узагальнено повторити з учнями основні характеристики даної промисловості. По можливості учитель з екскурсоводом може узгодити питання, на які слід звернути особливу увагу.

По закінченню екскурсії учитель проводить підсумки позакласної роботи, відмічає найактивніших учнів та зорієнтовує їх на подальшу роботу з предмету. Учні готують доповіді та презентації.

ВИСНОВКИ

Лубенський район розташований на заході Полтавської області та межує із Миргородським і Кременчуцьким районами, а також Черкаською, Київською та Чернігівською областями і займає територію площею 5 472,7 км² (19,1% від площі області). У його складі знаходяться 4 міські територіальні громади: Лубенська, Хорольська, Пирятинська, Гребінківська, та 3 селищні – Оржицька, Новооржицька, Чорнухинська. Адміністративним центром є місто Лубни.

У тектонічному відношенні район знаходиться у межах Східноєвропейської докембрійської платформи та двох геоструктурних районах: Українського кристалічного щита (УКЩ) і його північно-східних схилів та центральної частини Дніпровсько-Донецької западини (ДДЗ).

Корінні породи представлені кварцово-глауконітовими пісками та прошарками глин палеогеново-неогенового віку, які перекриті четвертинними відкладами. З-поміж яких найбільшого поширення набули льодовикові та водно-льодовикові (валунні суглинки, супіски, піски з уламками кристалічних порід) перекриті еолово-делювіальними й елювіальними лесовими відкладами.

Корисні копалини району є досить різноманітними, але найпоширенішими є торф, цегельна сировина, піски будівельні. У східній частині знаходяться поклади нафти та природного газу, які є галуззю спеціалізації добувної промисловості Сумської області.

Територія району розташована на Полтавській рівнині, прорізаний долинами річок Сула, Удай, Хорол, яка в свою чергу є частиною Придніпровської низовини. Найпоширеніший тип рельєфу – ерозійний.

Клімат на всій території району помірно-континентальний із середньорічною температурою повітря $9,4^{\circ}\text{C}$ та середньомісячною $-4,4^{\circ}\text{C}$ у січні, $21,7^{\circ}\text{C}$ у липні. Середньорічна кількість опадів – 590 мм.

На території району протікає 38 річок, всі вони належать до басейну річки Дніпро, серед них найбільшими є Хорол, Сула, Удай, Оржиця, Сліпорід. Середня густота річкової мережі $0,25 \text{ км/км}^2$. Також наявні 11 водосховищ місцевого значення. Живлення річок переважно снігове.

У ґрунтовому покриві переважають чорноземи глибокі легкого механічного складу та опідзолені ґрунти. Ґрунтоутворюючі породи представлені антропогеновими осадовими породами водного (алювіальні й делювіальні сучасні та давні відклади) та вітрового походження – лес, який є найбільш поширеною материнською породою області.

Лубенський район належить до малолісних (близько 5%) і лісодефіцитних територій. Основними типами лісів є широколистяні дубові (дуб звичайний з грабом, кленом), рідше – хвойні соснові.

Тваринний світ досить різноманітний і чисельний, представлений переважно лісостеповими видами, а також неморальними і синантропними. Його склад тісно пов'язаний із певними рослинними угрупованнями.

Згідно схеми фізико-географічного районування Лубенський регіон розташований у Східноєвропейській рівнинній країні, у лісостеповій зоні, а саме в області Придніпровської терасової низовини Лівобережно-Дніпровської провінції.

У районі діє 5 заказників загальнодержавного значення: «Червонобережжя», Куквинський, Великоселецький. Дейманівський, Плехівський.

Станом на 1 січня 2021 р. кількість наявного населення у Лубенському районі становила 187 538 осіб, серед них 90 622 особи – міські жителі, 96 916 осіб – сільські, а постійного – 187 604 особи. Станом на 2020 рік середня густина населення становить 34 особи/км².

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року у національному складі найбільш чисельною поміж наявних мешканців є українці, на другому місці – росіяни, на третьому – білоруси, на четвертому – молдавани. Іншими малочисельними національностями є вірмени, цигани, поляки, татари, євреї.

У Лубенському районі спостерігається тривала тенденція природного скорочення населення. Станом на 01.01. 2021 р. на 1 000 осіб припадає 5 живонароджених (коефіцієнт народжуваності – 5,6‰) та 21 смерть (коефіцієнт смертності – 20,8‰), природний приріст становить -15,2‰.

Протягом 2007-2011 рр. у Лубенському районі офіційно зареєстровано 7 014 шлюбів та 3 222 розлучень

У статевій структурі населення району переважають жінки. Станом на 1 січня 2020 року налічувалося 88 921 чоловіків та 104 265 жінок.

Для вікової структури Лубенського району характерна перевага осіб старшого віку над особами молодшого. Частка осіб працездатного віку (16-59 років) у районі на 1 січня 2020 року – 58,5%, дітей (0-15 років) – 14,8%, пенсіонерів – 26,7%. Таке співвідношення частки дітей та осіб пенсійного віку говорить про достатньо виражений процес «старіння населення».

Станом на 1 серпня 2021 року Лубенський район має додатній показник сальдо міграцій – 724. У регіоні спостерігається переміщення сільського населення переважно до міських місцевостей.

Промисловість Лубенського району представлена багатьма галузями промисловості: машинобудуванням, хімічною, деревообробною, легкою, харчовою, металургійним виробництвом неповного циклу тощо.

Фізико-географічні особливості району створюють сприятливі умови для розвитку сільського господарства. Провідними галузями рослинництва є виробництво зернових культур і соняшника. Тваринництво представлене молочно-м'ясним.

У Лубенському районі сфера послуг представлена різноманітними видами діяльності. Значного поширення набули заклади побуду та індустрія розваг.

Для дослідження потреб населення та оцінки стану функціонування сфери обслуговування в районі, було проведено анкетування його мешканців.

Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані при навчанні географії у закладах загальної середньої освіти. Їх використання можливе у восьмому та дев'ятому класах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів погоди в Лубнах URL: https://rp5.ua/%D0%90%D1%80%D1%85%D1%96%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8_%D0%B2_%D0%9B%D1%83%D0%B1%D0%BD%D0%B0%D1%85 (дата звернення 30.05.2021 р.).
2. АТ «Лубнифарм» URL: <https://opendatabot.ua/c/00480951> (дата звернення 14.10.2021 р.).
3. Борисов В.А. Демографія: Учебник для вузов/ Борисов В. А. М: NOTA BENE. 1999. с. 269.
4. Водні ресурси Гребінківського району URL: http://www.grebenka.com/index/grebenka_vodni_resursi_richki_stavki_bolota_vodojmishha_orzhicja/0-227 (дата звернення 22. 07. 2021 р.).
5. Гендерний профіль Полтавської області URL: http://plsz.gov.ua/pubdoc_scr/gender1.pdf (дата звернення 09.10.2021 р.).

6. Геоботанічне районування Української РСР (1977) URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002161 (дата звернення 15.09.2021 р.).
7. Географія антропогенних ландшафтів України URL: <https://works.doklad.ru/view/BhaFaXQuchk/all.htm> (дата звернення 30.09.2021 р.).
8. Географія Полтавщини. Води і водні ресурси URL: <http://geo.pnpu.edu.ua/waters.php> (дата звернення 30.06.2021 р.).
9. Географія Полтавщини. Геологічна будова і мінерально-сировинні ресурси URL: http://geo.pnpu.edu.ua/geological_structure.php (дата звернення 10.04.2021 р.).
10. Географія полтавщини. Ґрунти і земельні ресурси URL: <http://geo.pnpu.edu.ua/soil.php> (дата звернення 12.09.2021 р.).
11. Географія полтавщини. Клімат і кліматичні ресурси URL: <http://geo.pnpu.edu.ua/climate.php> (дата звернення 03.06.2021 р.).
12. Географія Полтавщини. Рельєф Полтавщини URL: <http://geo.pnpu.edu.ua/relief.php> (дата звернення 02.05.2021 р.).
13. Географія Полтавщини. Рослинність Полтавщини URL: http://geo.pnpu.edu.ua/roslinnist_poltavschini.php (дата звернення 18.09.2021 р.).
14. Географія Полтавщини. Тваринний світ URL: http://geo.pnpu.edu.ua/tvarinniy_svit.php (дата звернення 25.09.2021 р.).
15. Геологічна будова України URL: <https://геомар.land.kiev.ua/geostructure.html> (дата звернення 03.04.2021 р.).
16. Геоморфологічне районування України URL: <https://геомар.land.kiev.ua/zoning-6.html> (дата звернення 22.04.2021 р.).

17. Гідрологічне районування України URL: <https://river.land.kiev.ua/hydro-zoning.html> (27.06.2021 р.).
18. Головне управління статистики у Полтавській області URL: <http://www.pl.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 04.10.2021 р.).
19. Ґрунти та ґрунтові ресурси URL: <http://wdc.org.ua/atlas/4100100.html#> (дата звернення 26.08.2021 р.).
20. Ґрунти. Шевченківська районна рада URL: <http://shevrayrada.gov.ua/info/page/2155> (дата звернення 19.08.2021 р.).
21. Держгеолкарта-200 URL: <https://geoinf.kiev.ua/wp/kartograma.htm> (дата звернення 03.04.2021 р.).
22. Заповідні ландшафти широколистяних лісів Полтавщини URL: https://vuzlit.ru/630932/zapovidni_landshafti_shirokolistyanih_lisiv_poltavschini (дата звернення 01.10.2021 р.).
23. Карта ґрунтів України URL: <https://superagronom.com/karty/karta-gruntiv-ukrainy#close> (дата звернення 16.08.2021 р.).
24. Кліматичні умови. Агрокліматичні ресурси URL: <https://геомар.land.kiev.ua/climate-9.html> (дата звернення 01.06.2021 р.).
25. Кліматичні умови. Атмосферний тиск URL: <https://геомар.land.kiev.ua/climate-4.html> (дата звернення 08.06.2021 р.).
26. Кліматичні умови. Атмосферні явища URL: <https://геомар.land.kiev.ua/climate-6.html> (дата звернення 04.06.2021 р.).
27. Кліматичні умови. Вологість повітря і хмарність URL: <https://геомар.land.kiev.ua/climate-7.html> (дата звернення 16.05.2021 р.).
28. Кліматичні умови. Сонячне сяйво та сонячна радіація URL: <https://геомар.land.kiev.ua/climate-1.html> (дата звернення 16.05.2021 р.).
29. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення (укр/рос) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text (дата звернення 26.09.2021 р.).

30. Лісостепові опідзолені ґрунти URL: https://geoknigi.com/book_view.php?id=668 (дата звернення 26.08.2021 р.).
31. Лучні ґрунти URL: <https://superagronom.com/slovník-agronoma/luchni-grunti-id20193> (дата звернення 03.09.2021 р.).
32. Лучно-болотні та болотні ґрунти URL: <https://studfile.net/preview/5454321/page:21/> (дата звернення 06.09.2021 р.).
33. Манюк В.В., Масенко А.В. Геологічна пам'ятка природи «Висачківський соляний купол» // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: геологія, географія. 25 (1), 2017, С. 33-40.
34. Маца К.О. Полтавська область: природа, населення, господарство. Географічний та історико-економічний нарис: Навч. посібник / К. О. Маца. 2-ге вид., перероб. Полтава: Полтавський літератор. 1998. с. 336.
35. Многа URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=68144 (дата звернення 29.07.2021 р.).
36. Опідзолені ґрунти URL: <https://superagronom.com/slovník-agronoma/opidzoleni-grunti-id20188> (дата звернення 23.08.2021 р.).
37. Основні поняття прибережно-водної рослинності URL: https://stud.com.ua/180634/geografiya/osnovni_ponyattya_klasifikatsiyi_pri_berezhno_vodnoyi_roslinnosti (дата 21.09. 2021 р.).
38. Підприємства Полтавської області URL: <https://business-guide.com.ua/enterprises?o=448> (дата звернення 12.10.2021 р.).
39. Поверхневі води. Валове зволоження URL: <https://геомар.land.kiev.ua/hydro-7.html> (дата звернення 13.07.2021 р.).
40. Поверхневі води. Випаровування з поверхні водойм URL: <https://геомар.land.kiev.ua/hydro-11.html> (дата звернення 10.07.2021 р.).
41. Поверхневі води. Каламутність річок URL: <https://геомар.land.kiev.ua/hydro-10.html> (дата звернення 13.07.2021 р.).

42. Поверхневі води. Льодостав URL:
<https://геомап.land.kiev.ua/hydro-12.html> (дата звернення 13.07.2021 р.).
43. Поверхневі води. Підземний стік річок URL:
<https://геомап.land.kiev.ua/hydro-6.html> (дата звернення 12.07.2021 р.)
44. Поверхневі води. Поверхневий стік річок URL:
<https://геомап.land.kiev.ua/hydro-5.html> (дата звернення 12.07.2021 р.).
45. Поверхневі води. Середній багаторічний стік річок URL:
<https://геомап.land.kiev.ua/hydro-4.html> (дата звернення 12.07.2021 р.).
46. Поверхневі води. Щільність річкової мережі URL:
<https://геомап.land.kiev.ua/hydro-3.html> (дата звернення 04.07.2021 р.).
47. Полтавська область: Географічний атлас/Відп. редактор Т. В. Погурельська. К.: Мапа. 2004. с. 20
48. ПП «Лубнимаш» URL: <https://opendatabot.ua/c/37504303> (дата звернення (14.10.2021 р.).
49. Регіональний офіс водних ресурсів у Полтавській області. Сліпорід URL: <https://poltavavodgosp.gov.ua/3590-2/> (дата звернення 25.07.2021 р.).
50. Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2020 року URL:
https://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/08/Strategiya_2020.pdf (дата звернення 11.04.2021 р.).
51. Сюткін С.І. Географія населення: навч. посібник. Суми: ВПП "Фабрика друку". 2015. с. 128.
52. ТОВ «Лубенський КБМ» URL: <https://opendatabot.ua/c/05455053> (дата звернення 15.10.2021 р.).
53. ТОВ «Лубенський цегельний завод» URL:
<https://opendatabot.ua/c/21055620> (дата звернення 15.10.2021 р.).
54. ТОВ «Оріхівський цегельний завод» URL:
<https://opendatabot.ua/c/25163967> (дата звернення 15.10.2021 р.).

55. ТОВ «Фінансовий Аутсонсинг» URL:
<https://opendatabot.ua/c/40259760> (дата звернення 15.10.2021 р.).
56. ТОВ «Хорольська кераміка» URL:
<https://opendatabot.ua/c/34865238> (дата звернення 15.10.2021 р.).
57. Торфовища низинні URL:
<https://studfile.net/preview/5454321/page:22/> (дата звернення 07.09.2021 р.).
58. Український гідрометеорологічний центр. Кліматичні дані по м.Лубни за період з 1899 року URL:
https://meteo.gov.ua/ua/33377/climate/climate_stations/55/9/ (дата звернення 29.09.2021 р.).
59. Хоменко Т. О., Корнус А. О., Корнус О. Г., Кандиба Ю. І. Основні напрями розвитку сфери обслуговування Лубенського району Полтавської області за результатами соціологічного опитування населення // Актуальні проблеми дослідження довкілля. Збірник наукових праць (за матеріалами ІХ Міжнародної наукової конференції, 25-27 травня 2021 р., м. Суми) / Ред. кол.: Міронець Л. П., Литвиненко Ю. І. та ін.; Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021. – С. 180-184.
60. Хоменко Т.О. Сучасні особливості клімату Лубенського району // Шості Сумські наукові географічні читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Суми, 15-17 жовтня 2021 р.) [Електронний ресурс] / СумДПУ імені А. С. Макаренка, Сумський відділ Українського географічного товариства; [упорядник Корнус А. О.]. Елект. текст. дані. Суми. 2021. С. 124-128.
61. Червона книга Полтавської області. Рослинний світ URL:
<https://nature.land.kiev.ua/plants-obl-16.html> (дата звернення 22.09.2021 р.).

62. Червона книга Полтавської області. Тваринний світ URL: <https://nature.land.kiev.ua/animals-obl-16.html> (дата звернення 27.09.2021 р.).

63. Чисельність наявного населення України URL: www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nnas_zb.htm

64. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2021 року URL:

http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2021/zb_chuselnist%202021.pdf (дата звернення 04.10.2021 р.).

ДОДАТКИ

Додаток А

Рідкісні рослини Лубенського району [61]

Біологічна класифікація	Родина	Вид
Гриби, Аскомікоти	Дісцинові	Строчок Слоневського
Мохоподібні, мохи	Потієві	Тортула Ранда
Папоротеподібні	Сальвінієві	Сальвінія плаваюча
Покритонасінні	Амаралісові	Підсніжник білосніжний
	Бобові	Астрагал шерстистоквітковий
	Губоцвіті	Змієголовник Рюйша
	Жовтецеві	Горицвіт весняний, сон чорніючий
	Зозулинцеві	Билинець довгорогий, бровник (герміній) однобульбовий, зозулені сльози яйцеподібні, гніздівка звичайна, любка дволиста, зозулець болотний, зозулець блощичний, коручка чемерникоподібна, коручка темно-червона, коручка болотна, зозульки м'ясочервоні, зозульки плямісті
	Тонконогові	Ковила волосиста, ковила пірчаста

	(злакові)	
	Шейхцерієві	Шейхцерія болотна
	Лілійні	Лілія лісова, рябчик малий, рябчик руський
	Осокові	Осока житня
	Півникові	Косарики тонкі, півники борові, півники сибірські, шафран сітчастий
	Пізньоцвітові	Брандушка різнобарвна
	Пухирникові	Пухирник малий
	Ранникові	Ранник весняний

Додаток Б

Рідкісні та зникаючі тварини Лубенського району [62]

Комахи. <i>Бабки.</i> Бабка перев'язана	
<i>Лускокрилі.</i> Бражник мертва-голова, ведмедиця-господиня, красик веселий, люцина, махаон, подалірій, райдужниця велика, сатир залізний, сатурнія велика, стрічка орденова малинова, томарес Ногеля	
Мнемозина	Європейський червоний список, Д. II БК
Поліксена	Д. II БК
Синявець Буадюваля	Червона книга метеликів Європи
Синявець римнус	Червоний список МСОП, Червона книга денних метеликів Європи
<i>Перетинчастокрилі.</i> Джміль глинистий, джміль лезус, сколія гігант	
<i>Твердокрилі.</i> Вусач земляний хрестоносець	
Жук-олень	Д. II БК, охороняється у деяких країнах Європи
Плазуни. <i>Змії.</i> Гадюка лісостепова	
Гадюка степова	Д. II БК, Червоний список МСОП (EN)
Променепері риби. Вирезуб причономорський	Списки Бернської конвенції та МСОП. Нереститься у нижній течії р. Сула
Ялець звичайний	Червоні списки МСОП та Європейський
Птахи. <i>Голубоподібні.</i> Голуб-синяк	Д. III БК, Червоний перелік Полтавської області
<i>Журавлеподібні.</i>	Додатки II CITES, Бернської, Боннської

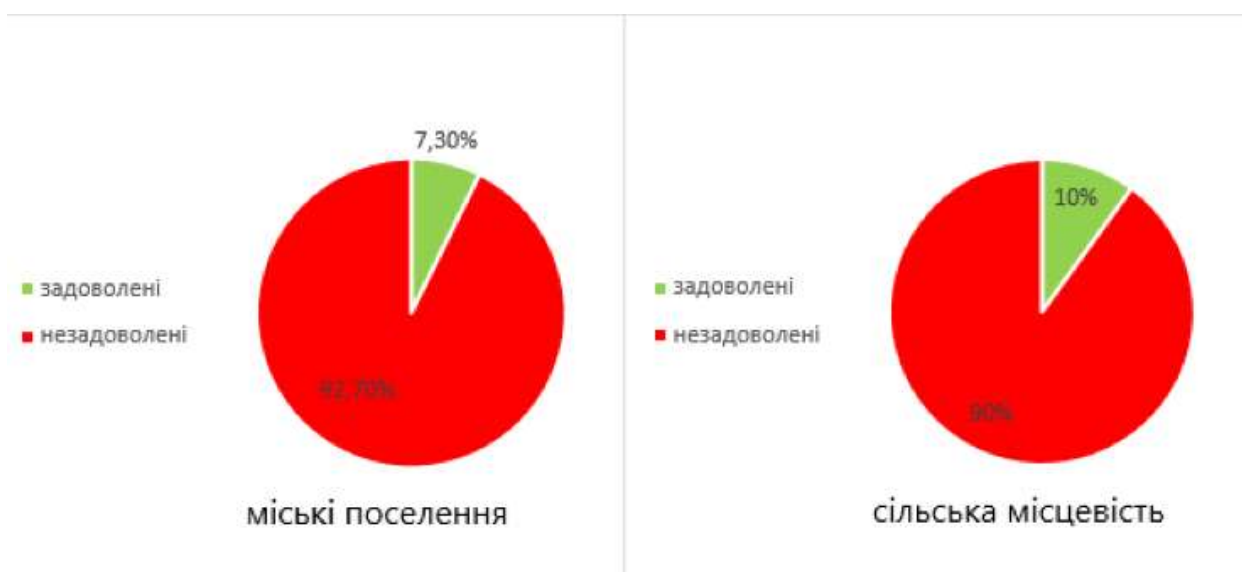
Журавель сірий	конвенцій, угода АЕВА
<i>Ракшеподібні.</i> Сиворакша	Категорія SPEC 2 (має несприятливий природоох. статус, поширення обмежене Європейським континентом), Д. II БК, Д. II БоннК
<i>Сивкоподібні.</i> Кулик-сорока	Д. III БК, угода АЕВА
Кулик-довгоніг чорний Коловодник ставковий	Д. II БК, Д. II БоннК, угода АЕВА
<i>Соколоподібні.</i> Лунь лучний	Перелік видів птахів особливої європейської уваги (Кат. 4, статус «Безпечний»), Додатки II CITES, Бернської, Боннської конвенцій
Орел-карлик	Додатки II CITES, Бернської, Боннської конвенцій
Орлан-білохвіст	Червоні списки МСОП і Європейський, Д. I CITES, Д. II БК, Д. I і II БоннК
Шуліка чорний	Перелік видів птахів особливої європейської уваги (Кат. 3, статус «Вразливий»), Додатки II CITES, Бернської, Боннської конвенцій

Продовження додатку Б

Ссавці. <i>Гризуни.</i> Мишівка лісова	Червоний список МСОП, Д. II БК
Строкатка степова	Червоний список МСОП (LC)
Хом'як звичайний	Червоний список МСОП, Д. II БК
Хом'як сірий	Червоний список МСОП
<i>Рукокрилі.</i> Вечірниця руда	Червоний список МСОП, EUROBATS, Д. II БК
Вухань звичайний Кажан північний Кажан пізній	Червоний список МСОП (LC), EUROBATS, Д. II БК
Лилик двоколірний	Червоний список МСОП (LC), EUROBATS, Д. II БК, Д. II БоннК
Нетопир Натузюса	Червоний список МСОП, EUROBATS, Д. II БК,
Нічниця водяна	Червоний список МСОП (LC), EUROBATS, Д. II БК, Д. II БоннК
Нічниця ставкова	Червоний список МСОП (NT), EUROBATS, Д. II БК (розроб. спец. план дій для збереж.) , Д. II БоннК
<i>Хижі.</i> Видра річкова	Червоний список МСОП (NT), Д. I CITES, Д. II БК
Горностай Тхір лісовий	Червоний список МСОП, Д. III БК
Норка європейська Тхір степовий	Червоний список МСОП, Д. II БК Червоний список МСОП, Д. II БК

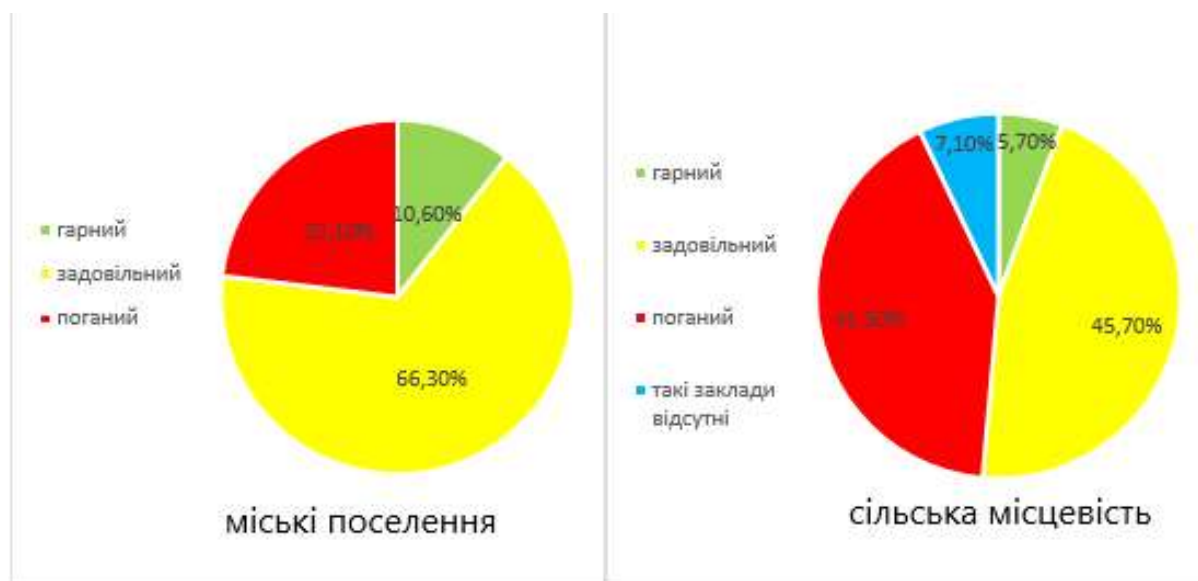
Додаток В

Оцінка рівня медичного обслуговування населення Лубенського району

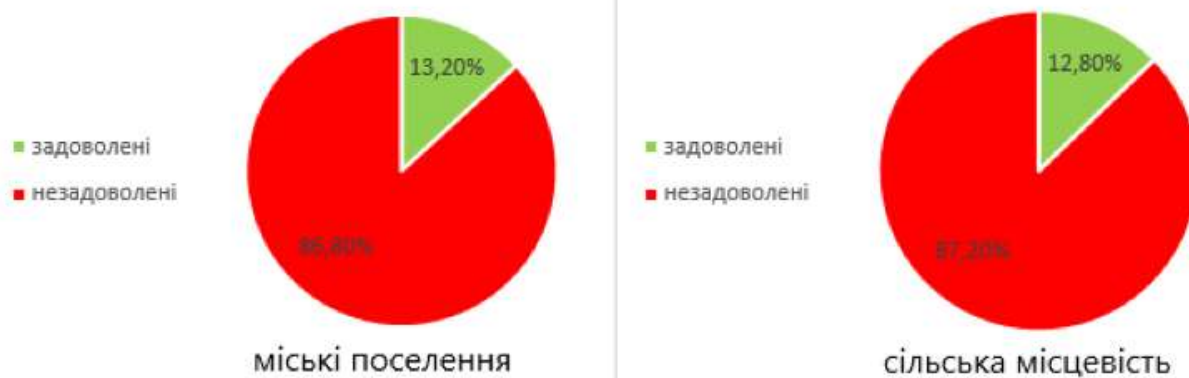
Додаток Г

Оцінка стану закладів культури у Лубенському районі

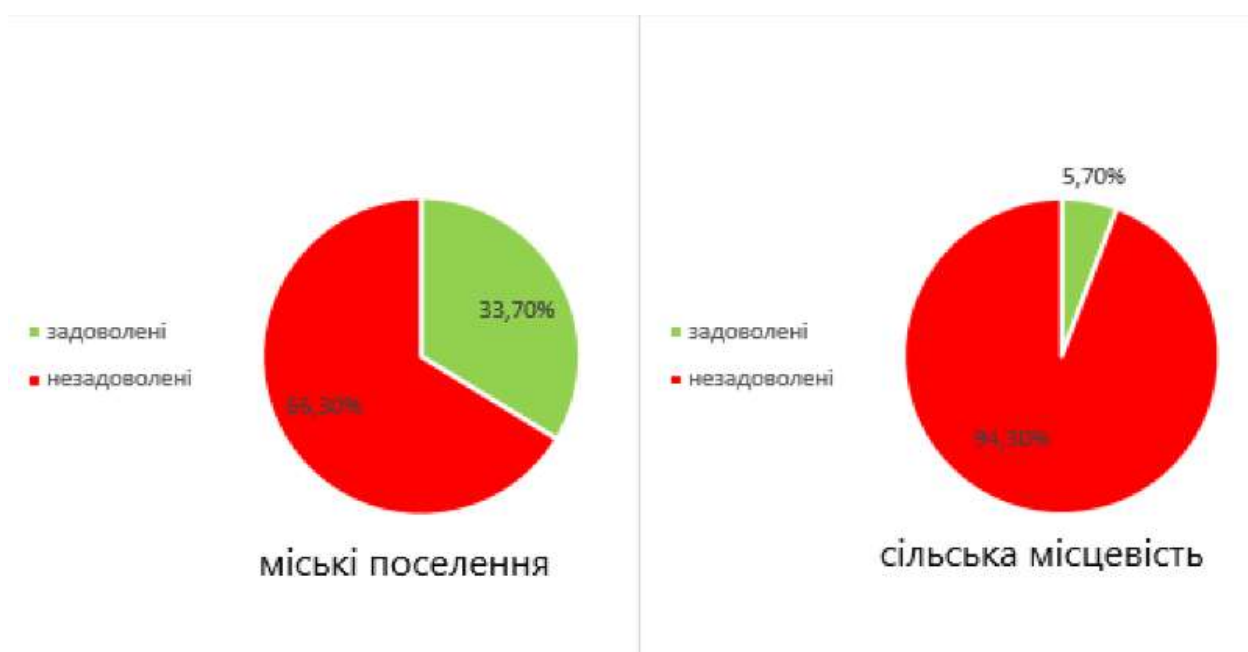
Додаток Д

Оцінка рівня транспортного обслуговування населення Лубенського району

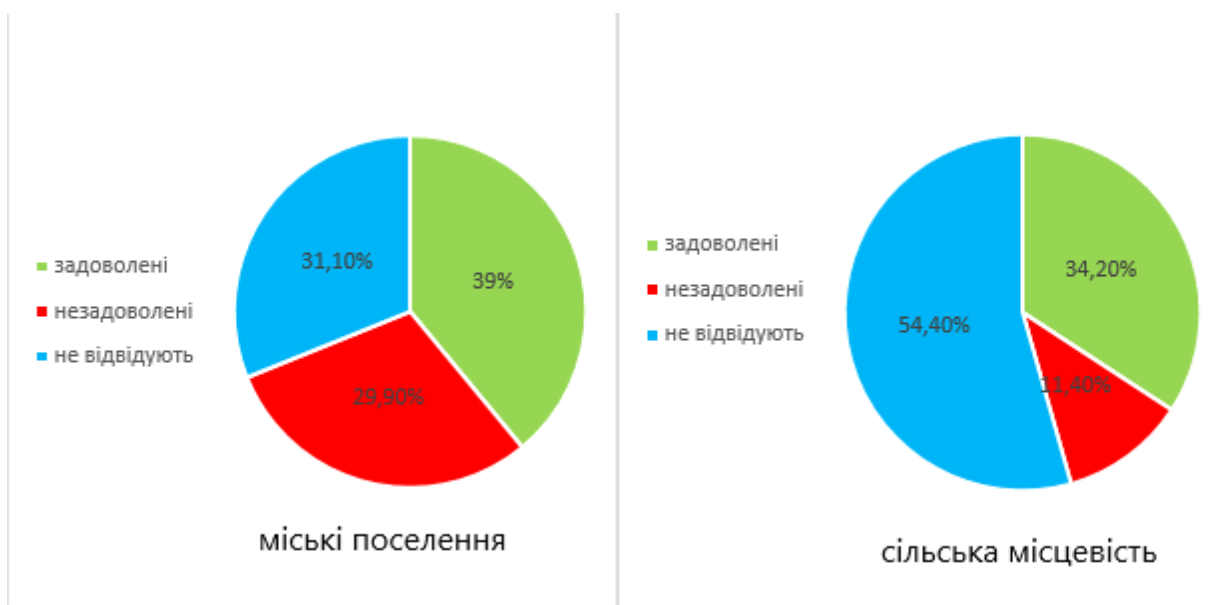
Додаток Е

Оцінка рівня житлово-комунального господарства населення Лубенського району

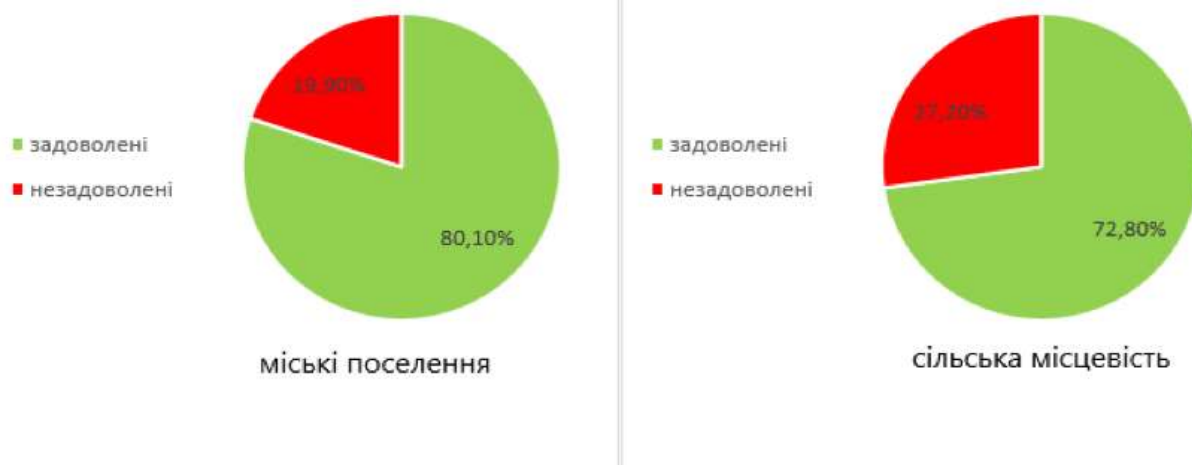
Додаток Є

Оцінка рівня обслуговування в закладах громадського харчування

Додаток Ж

Оцінка рівня забезпеченості населення торгівельними точками

Додаток 3

Оцінка рівня користування послугами населення Лубенського району

Додаток И

Свідоцтво участі у вебінарі

VSEOSVITA

СВІДОЦТВО

QU078312

засвідчує, що

Хоменко Тетяна Олександрівна

взяв(ла) участь у вебінарі:

**Використання сучасної статистичної інформації
у дослідницькій діяльності на уроках географії**

[тривалість: 2 академічні години]

В. Д. Грома

Вчитель географії Хмельницької СЗОШ № 25
ім. Івана Огієнка. Вчитель-методист.

І. М. Литвиненко

Директор ТОВ «Всеосвіта»

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ №КВ 23246-13086Р від 19.04.2018р.,
що видано Міністерством юстиції України, інформування про освітні тенденції в Україні.
Правовласник товарного знака VSEOSVITA: ТОВ «Всеосвіта» (Свідоцтво № 236806).
Видано відповідно до Закону України «Про охорону прав на знаки для
товарів і послуг» від 10 січня 2018 року.